

VITÁRI Zsolt

habilitált egyetemi docens, intézetigazgató
PTE BTK*

DOI: 10.15170/DIKE.2024.08.01-02.15

A nemzetiszocialista népcsoportjog mint kihívás a magyar kisebbségpolitika számára

National Socialist Volksgruppenrecht as a Challenge for Hungarian Minority Policy

After the First World War, the international system of minority protection offered a welcome opportunity for Hungarian governments to demand the rights of numerically significant Hungarian minority groups from neighbouring states beyond the new borders, while at the same time applying a different standard to the domestic nationalities, which were less significant in number but still considered to be assimilated, including the Germans in the first place. Hungarian ethnopolitics was therefore faced with an extraordinary challenge from the collective approach to the so-called Volksgruppenrecht that was becoming increasingly established in Germany, which denied equality between minority and majority members and thus the ability to integrate, since this was considered impossible in view of the marked ethnic differences. The Volksgruppenrecht aroused keen interest and reaction from Hungarian minority rights theorists, who saw it as a threat to Hungarian ethnopolitics and sought to emphasise its inapplicability and invalidity in Hungary. This discourse was significantly linked to the Institute for Minority Research at the University of Pécs and to its director, Ferenc Faluhelyi, who had extensive German connections. This network of contacts not only provided an opportunity to make the Hungarian perspective known in Germany, but also to follow and react to all the developments of the discourse in Germany. This polemic reached its climax with the so-called Vienna Agreement on Ethnic Groups in 1940.

Keywords: *minority protection, Volksgruppenrecht, national socialism, Germans in Hungary, Pécs University Minority Research Institute, Ferenc Faluhelyi*

1. A kisebbségvédelem és nemzetköziesedése

Miután a középkori Európában egyes csoportok különleges helyzetük okán külön jogállást kaptak, amely garantálta, megerősítette vagy megújította különleges jogaikat – mint például az 1222. évi *Andreanum* az erdélyi szászok számára,¹ vagy a Szepesi Jog (*Zipser Willkür*) 1271-ben a szepesi szászok különleges helyzetének elismerésére a történelmi Magyarországon² –, az újkori Európában a konfesszionális és nemzeti homogenizációs törekvésekkel a jogvédelem új szintje honosodott meg. Míg a vallási csoportok védelme a reformáció nyomán került napirendre (pl. 1555-ös

* ORCID ID: 0009-0003-7055-878X.

¹ HELBIG – WEINREICH, Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter 258.; GÜNDISCH, Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen 38–43.

² PIIRAINEN – PAPSONOVÁ, Das Recht der Spiš/Zips; MARSINA, Codex diplomaticus necnon epistolaris Slovaciae 55–56.

augsburgi béke,³ 1598-as nantes-i ediktum,⁴ 1648-as vesztfáliai béke⁵), addig a 18. századtól kezdve a nemzetállamok létrejötte révén egyre inkább az etnikai csoportok kerültek a figyelem középpontjába, amelyek a nemzetállamok asszimilációs és ezáltal homogenizációs tendenciái miatt szorultak védelemre (például a lengyel lakosság védelme Lengyelország felosztása után a bécsi kongresszuson⁶, vagy a változó Balkán etnikai és felekezeti csoportjainak védelme az 1878-as berlini kongresszuson⁷). Bár a 19. század végén az etnikai és felekezeti konfliktusok egyre súlyosbodó problémájára alternatív megoldásokat – mint a kitelepítés és a lakosságcsere⁸ – is javasoltak, amelyek a gyakorlatilag etnikai tisztogatásként⁹ szintén a homogenizálását szolgálták, és a Balkán-félszigeten a gyakorlatba is átkerültek,¹⁰ az első világháború után – amikor az újonnan kialakult közép-európai térségben is beköszöntött a nemzetállamok kora – újból megerősödött az az elképzelés, hogy ezeknek az etnikai és vallási jellemzőikben a többségtől eltérő csoportoknak védelmet kell biztosítani. Újdonságot jelentett a kisebbségvédelem nemzetközi és ellenőrzött jogrendszerének megteremtése az újonnan létrehozott Népszövetség keretében, amely elsősorban az úgynevezett kisebbségvédelmi szerződésekben öltött testet. Javarást egyéni jogokon alapuló mechanizmus jött létre, amely liberális-demokratikus nézetekből eredt, de az a pragmatizmus is jellemezte, hogy a kisebbségek átfogóbb védelme miatt ne veszélyeztesse indokolatlanul az új államok stabilitását, amelyek közül több is Franciaország jövőbeli biztonsági rendszerének alapját képezte. A szerződések kerültek a nemzeti kisebbségek említését, megtagadva ezektől a csoportoktól az önrendelkezés egyébként alkalmazott elvét. Ebben a rendszerben csak ún. faji, vallási és nyelvi kisebbségek léteztek. E rendszer koncepciója szerint tehát ezeket a csoportokat nem képviselte egy másik állam, amelyben azonos nemzetiségű lakosság alkotta a többséget. Így próbálták elejét venni egy másik ország etnopolitikájába történő beavatkozásnak, amelyet belső ügynek tekintettek. Ezt a védelmet a nemzetközi rendszernek kellett átvennie.¹¹

Fontos politikai cél volt a történelmileg kialakult kulturális, nyelvi, vallási stb. egyenlőtlenségek leküzdése. Ezzel az integrációt kívánták elősegíteni az adott országokban,¹² s a fokozatos asszimilációt sem feltétlenül tekintették károsnak. Mivel a nemzetközi védelmet a Népszövetségnek kellett volna megtestesítenie, amely azonban nem volt képes és gyakran nem is volt hajlandó a garantált jogok megvalósulásának ellenőrzésére, érvényesítésére és a visszaélések

³ GOTTHARD, Der Augsburger Religionsfrieden.

⁴ MENGIN, Das Edikt von Nantes – Das Edikt von Fontainebleau.

⁵ WESTPHAL, Der Westfälische Frieden.

⁶ PREECE, National minorities and the European Nation-States System 58–61.; CARSTOCEA, European history of minority relations 31–35.

⁷ PREECE, National minorities and the European Nation-States System 61–66.

⁸ EFENDI, Kultur und Humanität; EFENDI, Natur und Kultur; LICHTENSTAEDTER, Nationalitätsprinzip und Bevölkerungsaustausch; MONTANDON, Frontières nationales; HÖXTER, Bevölkerungsaustausch als Institut des Völkerrechts; BEYER, Fragen der Umvolkung.

⁹ THER, Die dunkle Seite der Nationalstaaten. Ethnische Säuberungen im modernen Europa 7–11.; SUNDHAUSSEN, Ethnische Säuberung 229–234; SCHWARTZ, Ethnische „Säuberungen“ der Moderne 1–5.

¹⁰ LADAS, The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey.

¹¹ LIV, Der Minderheitenschutz im Völkerrecht – ein System im Werden 149–198., 152–154.; SALZBORN, Minderheitenkonflikte in Europa 10.

¹² SALZBORN, Zwischen Volksgruppentheorie, Völkerrechtslehre und Volkstumskampf 29–30. Vö.: KLEIN, Konzeption und Durchsetzung des Minderheitenschutzes 51.

szankcionálására,¹³ Európa kisebbségei ezért másik testületet alapítottak, az Európai Nemzetiségi Kongresszust, amelytől azt remélték, hogy hatékonyabban fogja képviselni érdekeiket, ha kell, a Népszövetséggel szemben is.¹⁴

A nemzetközi védelem hatástalansága azt is jelentette, hogy az egyes nemzetállamok maguk keresték a módját annak, hogyan védhetik meg más országokban élő nemzetiségi csoportjaikat. Ennek alapját egyrészt a nemzetállamok által – gyakran leplezetten – támogatott szervezetek képezték, amelyek látszólagos civil szervezetként végezték a „védelmi munkát”. Ilyen volt például az Egyesület a Külföldi Németiségért (*Verein für das Deutschtum im Ausland*) és a Német Védszövetség (*Deutscher Schutzbund*) Németországban vagy a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Magyarországon.¹⁵ E kisebbségi csoportok összefogása is lehetséges megoldást kínált, amely a szorongatott csoportok számára nemcsak a patronáló államhoz való kötődést, hanem a csoportok közötti érintkezést is lehetővé tette (például az Európai Német Népcsoportok Szövetsége/*Verband der deutschen Volksgruppen in Europa*).¹⁶

2. A magyar kisebbségpolitika alapmintázata a két világháború közötti időszakban

A kisebbségvédelem nemzetközivé válása miatt Magyarország – a Népszövetség védelmi mechanizmusának hiányosságai ellenére – nem tudta kizárólag egyedül alakítani etnopolitikai intézkedéseit, mint az I. világháború előtt, amikor is erőteljes, gyakran agresszív és erőszakos asszimilációs törekvések érvényesültek. A trianoni békeszerződés értelmében Magyarországnak is alá kellett írnia egy kisebbségvédelmi szerződést, és azt a saját joggyakorlatában is érvényesítenie kellett.¹⁷ Míg ez a konstelláció öröndetes lehetőséget kínált arra, hogy a magyar kormányok a szomszédos államoktól az új határokon túlra került, számbelileg jelentős magyar kisebbségi csoportok jogait követeljék, addig más mércével mérték a hazai, számbelileg immár kevésbé jelentős nemzetiségeket.

A trianoni békeszerződés után a közvélemény uralkodó nézőpontjává vált az a vád, hogy az etnikai kisebbségek felelősek a hatalmas területi és egyéb veszteségekért. A hasonló nemzeti trauma elkerülése érdekében az akkori álláspont az volt, hogy a kisebbségeknek nem lehet további engedményeket tenni. Úgy vélték, hogy a korábbinál is jobban kell ösztönözni teljes asszimilációjukat. A békeszerződés után a kisebbségi népesség erőteljes csökkenése, a nemzetiségek korábbi nagy zárt települési területeinek szinte teljes eltűnése és az így várt, immár sokkal könnyebben megvalósítható homogenizációs hatás további ösztönzést jelentett. Ráadásul úgy vélték, hogy csak egy homogén ország küzdhet sikeresen a békeszerződés felülvizsgálataért.

¹³ WEBER, Der Minderheitenschutz des Völkerbundes und Sebastian Bartsch 3–22., 67–81.; GÜTERMANN, Das Minderheitenschutzverfahren des Völkerbundes; KUGELMANN, Minderheitenschutz als Menschenrechtsschutz 238–239.

¹⁴ EILER, The Congress of European Nationalities and the International Protection of Minority Rights 235–282.; EILER, Kisebbségvédelem és revízió. Magyar részvétel az Európai Nemzetiségi Kongresszuson.

¹⁵ SCHOT, Nation oder Staat?; LUTHER, Blau oder braun?; LUTHER, Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938; KEREPESZKY, A politikai és társadalmi élet határán 373–388.

¹⁶ LUTHER, Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 51–70.

¹⁷ SZALAYNÉ SÁNDOR, A kisebbségvédelem jogi intézményrendszere a 20. században; EILER, Nemzeti kisebbségek és az állammal szembeni lojalitás a két világháború között 207–222.

Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, a magyarországi katolikus egyház megújítója ezt így foglalta össze: „*Nem vagyunk, nem lehetünk eléggé soványtájkák soha*”.¹⁸

Ebből rögtön következett, hogy a magyar identitástól eltérő identitást vagy jellemzőket nem tűrtek meg, legalábbis akkor nem, ha a falu zárt világát hátrahagyva a kisebbség interakcióba lépett a többségi lakossággal és annak intézményeivel. Mindez azonban azt a korabeli többségi szemléletet is tükrözte, amely szerint kettős kötődés nem volt lehetséges. Vagyis az etnikai sajátosságok feladása elengedhetetlen feltétele lett a magyar nemzetben maradásnak. A többnyelvűség különösen az etnikailag vegyes területekre volt jellemző, és mindenekelőtt a magyar nyelv elterjedését jelentette; elősegítette az interakciókat a mindennapi élet színterein, különösen a gazdasági tevékenységek során. Az akkori államhatalom azonban ezzel is elégedetlen volt. Úgy gondolta, hogy a nem magyar etnikai sajátosságok elhagyása egyszerűen úgy érhető el, hogy a magyar nyelvet nyilvánítják kizárólagos használatú nyelvvé.¹⁹ A közvélemény hangadó részének ez az elvárása a kisebbségpolitikát is alakította, és egyre inkább érezte hatását többek között a helyi közigazgatásban és az iskolákban, az egyes településeken is. Világossá vált, hogy elsősorban a többségi lakoságnak voltak problémái a kisebbséggel.²⁰

A magyar etnopolitika régi-új kurzusának eredményeként három évbe telt, mire a kisebbségvédelmi szerződésben nemzetközi szinten már elismert jogok végrehajtásáról szóló rendelet átkerült a magyar joggyakorlatba.²¹ Ez azonban félszívvel történt, hiszen a magyar állam- és közigazgatási apparátus kifinomult rendszert épített ki a „*fent*” elfogadott intézkedések aláásására és szabotálására „*lent*”.²²

A további etnikai homogenizációt hátráltató és a mérhetetlen területi veszteségekért felelőssé tett hazai kisebbségek és a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában és Ausztriában élő határon túli magyarok közötti különbségtétel azután – kevésbé látványos nyilatkozatokat követően²³ – a *Teleki Pál* volt miniszterelnök által az 1920-as évek végén kidolgozott, a Pester Lloyd című német nyelvű lapban 1931-ben megjelent, heves visszhangot kiváltó elméletben csúcspontodott.²⁴ A már a párizsi magyar békedelegáció számára fontos munkát végző, de az 1918 előtti nemzetiségpolitikát is bíráló *Teleki* nézete abból az akkor már általa is vallott téziséből érlelődött, hogy a Kárpát-medencében a magyarság és más népek együttélése szükségszerű,

¹⁸ Prohászka Ottokár beszéde a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október 119.

¹⁹ WEINHOLD, Überlegungen zum Problem der Identität am Beispiel der Ungarndeutschen 458.

²⁰ SEEWANN, Ungarndeutsche und Ethnopolitik 7–10.

²¹ A 4800/1923. M. E. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtására, 110478/1923 VIII. a. VKM-rendelet a nemzetiségi iskolákról.

²² Lásd bővebben: VITÁRI, Minderheitenrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und dessen Anwendung im Alltag am Beispiel der Ungarndeutschen.

²³ *Teleki* már egy williamstowni előadásában is foglalkozott ezzel a nézetével. 1923-ban a német külügyminisztérium előtt sem rejtette véka alá véleményét, és a későbbi, kevésbé feltűnő beszédekben és előadásokban sem tette ezt. Lásd hozzá: TELEKI, The Evolution of Hungary and its Place in European History 211–243.; TILKOVSKY, Németország és a magyarországi német kisebbség 34.; Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának naplója II 110.; TELEKI, Időszerű nemzetközi kérdések a politikai földrajz megvilágításában 84; EILER, A kisebbségek kategorizálásának kísérlete mint politikai fegyver a magyar-német kapcsolatokban 60.

²⁴ TELEKI, Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten 1–2.; ABLONCZY, Teleki Pál 267–272.; EILER, A kisebbségek kategorizálásának kísérlete mint politikai fegyver a magyar-német kapcsolatokban 58–60.

ezeréves harmónián és szimbiózison nyugszik, miközben a magyar szupremácia is egyértelmű volt.²⁵

Teleki megkülönböztetett hagyományos, önkéntes és kényszerkisebbségeket. Az előbbi csoportba azok a kisebbségek tartoztak, amelyek történelmileg az államalkotó nemzettel nőttek össze, de megtartották saját kultúrájukat és nyelvüket, mint például a magyarországi szlovákok. Az önkéntes kisebbségek ezzel szemben nem voltak autochton csoportoknak tekinthetők, mivel később vándoroltak be – egyénileg vagy csoportosan –, de nyelvüket és kultúrájukat is megőrizték, mint például a szerbek, románok és németek. A kényszerkisebbségek viszont az erőszakos határmegvonások révén jöttek létre, így a korábbi többségi csoportok váltak kisebbséggé, mint például az új határokon túlra került magyarok. Ez a megkülönböztetés a jogi bánásmódban is tükröződött. Míg a hagyományos kisebbségeknek *Teleki* nem biztosított jogi védelmet, hiszen másságukat amúgy is fenntartották, és a jogi szabályozás csak mesterséges beavatkozást jelentett volna, ilyen (ráadásul nemzetközi) kisebbségvédelemre az önkéntes kisebbségek esetében sem volt szükség, hiszen bevándorlásukkal elfogadták az őket befogadó állam törvényeit és szokásait, és annak mindenkor alávetették magukat. A jogilag szabályozott védelem tehát csak a harmadik csoportra vonatkozott, vagyis az egyetlen számbelileg számottevő magyarországi kisebbségi csoportra, a magyarországi németekre nem, mivel ők a második csoportba tartoztak.²⁶ Így a reakció mind a magyarországi németek részéről, mind a szomszédos országokban csak elutasító lehetett.²⁷

A magyarországi német kisebbség képviselői részben hajlamosak voltak elfogadni ezt az elméletet, de hangsúlyozták, hogy az első két csoportba tartozó kisebbségek védelme csak akkor lenne felesleges, ha az idők során és különösen a bevándorlás idejéhez képest nem változtak volna jelentősen a feltételek, mind az állam, mind a kisebbségek részéről, miközben az egyes csoportokhoz való hozzárendelés önmagában is nagyon nehéz volt – érvelt *Gratz Gusztáv* volt külügyminiszter, a Magyarországi Németek Népművelési Egyesületének elnöke. *Bleyer Jakab*, az egyesület ügyvezető igazgatója, a magyarországi német mozgalom tényleges vezetője abból indult ki, hogy a kisebbségek mindenhol többséggel állnak szemben, amely nyomást tud gyakorolni, ezért a kisebbségvédelemre mindig szükség van. Hangsúlyozta továbbá – *Gratz*-hoz hasonlóan – a feltételek lényeges változását.²⁸

Teleki kisebbségekről vallott nézete a korszakban végig vezérelv maradt. Érvelésének alapja a magyar királyságot alapító *Szent István*hoz kapcsolt állameszme volt, amely más népek bevándorlását kívánatosnak tartotta, de az ország integritását nem vonta kétségbe. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a békeszerződés revíziójával vissza kell állítani a régi Magyarországot, másrészt ki

²⁵ ABLONCZY, Teleki Pál nemzetről és társadalomról – a visszacsatolások előtt és után 154–155.; TILKOVSKY, Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 323.; OROSZ, „Az erkölcsi tényezők működése minden cselekvés lényege” 206. Lásd hozzá *Teleki* Nemzetgyűlés előtt tartott beszédét: Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. I–XVII. kötet, Budapest 1920–1922, VII. kötet 13.

²⁶ EILER, A kisebbségek kategorizálásának kísérlete mint politikai fegyver a magyar-német kapcsolatokban 59.

²⁷ GRATZ, Minderheitsfrage und Minderheitsrecht 2–3; BLEYER, Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten 2. ALBRECHT, Tradicionális, önkéntes és kényszerkisebbségek 222–228.; OROSZ, „Az erkölcsi tényezők működése minden cselekvés lényege” 213.

²⁸ GRATZ, Die Assimilationsbestrebungen 118.; GRATZ, Minderheitsfrage und Minderheitsrecht 2.; BLEYER, Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten 2.; BLEYER, Minderheitenkategorien und Minderheitenschutz 1–2.; EILER, A kisebbségek kategorizálásának kísérlete mint politikai fegyver a magyar-német kapcsolatokban 60–62.

kell zárni az integritást veszélyeztető engedményeket egyes csoportokkal szemben, hiszen Magyarország a régi területek visszaszerzésével sem akarta nélkülözni azok nem magyar lakosságát.

3. A népcsoportjog koncepciója Németországban

A Magyarországra rótt kisebbségvédelmi kötelezettség és a kisebbségekkel kapcsolatos mérvadó magyar nézetek, valamint a békeszerződés felülvizsgálata természetesen nehezen voltak összeegyeztethetők. A „fent” hivatalosan engedékeny nemzetiségi politika és annak „lent” vontatott végrehajtása elvének alkalmazásával azonban kevésbé feltűnő és agresszív asszimilációs politikát lehetett fenntartani.

A helyzetet egyszerűsítette, hogy a mintegy 10 százalékos kisebbségi lakosságból csak a német kisebbség mutatott igazán erőt. Nemcsak azért, mert számszerűen is a legszámottevőbb volt, 551 ezer fővel és 6,9 százalékos részesedéssel, hanem gazdasági ereje miatt is, de még inkább azért, mert a németek az I. világháború után léptek a csoportképzés útjára, azzal a céllal, hogy megőrizhessék etnikai sajátosságait, nyelvüket és kultúrájukat. A súrlódás és a konfrontáció tehát előrelátható volt.²⁹ Ehhez jött még a világszerte élő német kisebbségekkel szembeni németországi pártfogó politika, amely 1919 után sokkal élénkebbé vált, és amelyet végül 1923-tól – bár burkoltan – a birodalmi német kormányok is támogattak.³⁰

Ezért kulcsfontosságú volt, hogy Németországban új koncepciókat dolgoztak ki ezekre a német kisebbségi csoportokra vonatkozóan, amelyekből másfajta gyakorlat következett. A jogi koncepció nem a Népszövetség rosszul működő jogvédelmi mechanizmusából, hanem a weimari korszak szellemi miliójéből fakadt, hiszen a határmegvonás következtében külföldön élő német csoportok megszorodását nem lehetett figyelmen kívül hagyni, és a versailles-i szerződés részleges felülvizsgálatát, de még inkább a nagyhatalmi pozíció helyreállítását minden eszközzel elő kellett segíteni. Ennek támogatásából pedig a német népcsoportok sem vonhatták ki magukat. Ezt a szerepet csak akkor tudták betölteni, ha németiségükben megerősödtek. A német kisebbségi csoportok felértékelődése független volt helyzetüktől, de a kibontakozó Közép-Európa-diskurzussal a közép-európai német csoportok, köztük a magyarországi németek is jobban előtérbe kerültek. *Gustav Stresemann* külügyminiszterrel ezeket az elképzeléseket a politika is felkarolta.³¹

Ezen elképzelések közül az egyik legnagyobb hatást *Max Hildebert Boehm* népelmélete gyakorolta, aki „*Eigenständiges Volk*” („Önálló nép”) című művében a népet ideális archetípusnak tekintette, és a népek elkülönülését nem a határaik között, hanem egyediségükben és különbözőségükben látta. Számára tehát a nép egy organikusan kialakult szellemi összefüggés volt, amelynek kohézióját a modernitás azonban súlyosan károsította. „*A nép ebben az értelemben egy közösségi kulturális elkülönülésben valósul meg, amelyet népiségnek (Volkstum) nevezünk; ezt a népiséget egy közösségi és fajspecifikus szellem hordozza, amelynek mértékére és céljára a népiesség (Volkeheit) elnevezést*

²⁹ KOVÁCS, A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában 5.

³⁰ KRÜGER, Die Außenpolitik der Republik von Weimar 329–335.; EILER, Németország Duna-völgyi politikája 37–63.; SEEWANN, Grenzüberschreitender Minderheitenschutz 121–147.

³¹ KRÜGER, Die Außenpolitik der Republik von Weimar 329–335.; EILER, Németország Duna-völgyi politikája 37–63.; SEEWANN, Grenzüberschreitender Minderheitenschutz 121–147.

javasoljuk”.³² Így a nép és a népközösség a korábbi előképek után új, hatékony dimenzióra tett szert. A nemzetiszocializmusban ezt csak faji alapra kellett helyezni és vérközösséggként szakralizálni, és magától értetődő volt a kiterjesztés a külföldi és népi németekre. Böhm alapján a népcsoportjog elméleti koncepciójának megalkotásában a következő években *Hermann Raschhofer*,³³ *Gustav Adolf Walz*,³⁴ *Otto A. Isbert*,³⁵ *Herbert Klauss*,³⁶ *Carl Schmitt*³⁷ és mások tüntették ki magukat.

A kollektív jogon alapuló népcsoportjog tagadta a kisebbségi és többségi tagok közötti egyéni egyenlőséget és ezzel az integrációs képességet is, hiszen ezt a markáns etnikai különbségek miatt eleve lehetetlennek tartották, hiszen az etnikai eltérésből eltérő politikai, társadalmi és gazdasági cselekvési minták következtek. Nem az integrációt kellett tehát erősíteni, esetleg az egyéni sajátosságok feladása mellett, hanem éppen a másság megőrzését a sorsközösséggként való közösségi érzés erősítésével. Ezt az elkülönülést azonban jogilag is biztosítani kívánták azáltal, hogy a kisebbségnek, amelyet most már népcsoportnak neveztek, átfogó külön jogokat biztosítottak. Ez azonban csak az autochton kisebbségekre, a „*többségi állam*” „*más etnikumú*” tagjaira vonatkozott, vagyis az új bevándorlókra és menekültekre nem.³⁸

Így egyértelmű volt, hogy a magyarországi német kisebbséget, akár faji alapon, akár nem, e német népközösség részének tekintették, még akkor is, ha „*népiségük*” az elmúlt évszázadok során meg is kopott. Éppen ezt a nem kívánatos fejleményt lehetett ellensúlyozni a Németországgal való szorosabb kapcsolattartással. Azonban időbe telt, amíg a magyarországi németek éltek ezzel az „*ajánlattal*”.

Az átfogó kollektív jogoknak a széles körű autonómiában kellett testet öltetniük, amelynek legalizált formája a népcsoport mint közjogi testület lett volna, amelyet egy népcsoportvezetővel az élén és – 1933 után az NSDAP mintájára – feszes szervezettel kellett volna ellátni. Ez már önmagában is egyértelmű elkülönüléshez, kvázi államhoz vezetett volna az államon belül, de az az érvelés, hogy a népcsoport kialakításában a „*történelmi jelentőséget*” és „*történelmi eredményeket*” is figyelembe kell venni, fokozta ezt az elkülönülést. A nemzetiszocializmustól függetlenül a német népcsoportokat egyértelműen a legszélesebb körű jogokra jogosult „*csúcsnemzetiségnek*” tekintették. *Carl Schmitt* még egy lépéssel tovább ment, amikor elutasította más államoknak a német népcsoportok ügyeibe való beavatkozási jogát, és a Német Birodalom számára védelmi jogot követelt minden olyan német népcsoport felett, amely a politikai sors következtében idegen államok uralma alá került – ahogy *Gustav Adolf Walz* fogalmazott.³⁹

A magyar kisebbségi nézetek és az etnopolitikai gyakorlat tendenciái miatt egyértelmű volt, hogy egy ilyen felfogás semmiképpen sem egyeztethető össze a magyar nézetekkel. Noha a magyar

³² BOEHM, Das eigenständige Volk. Volkstheoretische Grundlagen der Ethnopolitik und Geisteswissenschaften 39.; BOEHM, Volkstheorie und Volkstumspolitik der Gegenwart.

³³ RASCHHOFER, Hauptprobleme des Nationalitätenrechts; RASCHHOFER, Nationalität als Wesen und Rechtsbegriff.

³⁴ WALZ, Neue Grundlagen des Volksgruppenrechts.

³⁵ ISBERT, Volksboden und Nachbarschaft der Deutschen in Europa.

³⁶ KLAUSS, Nationalsozialistisches Volksgruppenrecht.

³⁷ SCHMITT, Der neue Raumbegriff in der Rechtswissenschaft, Raumforschung und Raumordnung; SCHMITT, Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte.

³⁸ SALZBORN, Zwischen Volksgruppenrecht, Völkerrechtslehre und Volkstumskampf 30.; SALZBORN, Ethnisierung der Politik 54–63.

³⁹ SCHMITT, Völkerrechtliche Großraumordnung 34.; WALZ, Neue Grundlagen des Volksgruppenrechts; HUGELMANN, Volk und Staat im Wandel deutschen Schicksals 80.

kormány ezt az újonnan kialakított népiséggpolitikát politikai offenzívának értékelte, és a magyarosítás további fokozásával, a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület tevékenységének megakadályozásával még intoleránsabb irányt indított el a magyar etnopolitikában,⁴⁰ ami aztán kontraproduktív módon jelentősen hozzájárult a német mozgalom további radikalizálódásához az 1930-as évek elejétől, és így a várakozásokkal ellentétes folyamatot indított el, az immár nemzetiszocialista színezetű népcsoportgondolat tényleges gyakorlati megvalósulását egészen 1940-ig hátráltatni tudta.

Veszélyes játék volt az a hintapolitika, amelyet Magyarországnak kellett játszania, hogy a revíziót a németek kegyeiből sikerre vigye, de cserébe megakadályozza a magyarországi németek leválását a magyar állam kebeléből. Míg a Népművelődési Egyesület esetében még a nyelv és a kultúra megőrzésére irányuló mérsékelt kíváncsiságot is olyan veszélynek tekintették, amely ezt az elszakadást eredményezhette, addig Magyarország a revízió érdekében a további elszakadást is elfogadta az egyesület radikális szárnyának legalizálásával, majd a Magyarországi Német Szövetsége (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*) megalapításával (1938).

Bár a *Teleki*-kormány ezt az elkülönülést enyhíteni tudta, amikor jóváhagyta a *Volksbund* alapszabályát (1939), amely népcsoport-szervezetként a népcsoportjog végrehajtását lett volna hivatott képviselni, egy évvel később a népcsoport-egyezménnyel⁴¹ ez már aligha volt lehetséges.

4. A népcsoportjog magyar fogadtatása

A magyar kisebbségjogászok ideje korán elkezdtek foglalkozni a népcsoportok kérdésével, amihez az ország négy kisebbségkutató intézete (mindegyike egyetemi intézményként) Budapesten, Pécsen, Szegeden és Debrecenben megfelelő keretet biztosított.⁴² Bár ezekben az intézetekben elsősorban a tudományos megközelítés és a magyar kisebbségekkel kapcsolatos adatgyűjtés volt a fő tevékenységi kör, hamarosan világossá vált, hogy a horizontot szélesíteni kell, a kisebbségi kérdéseket európai kontextusban kell vizsgálni, így a hazai kisebbségek kérdését sem lehetett megkerülni.

4.1. Pécsi Kisebbségkutató Intézet

Ez a nyitottság mindenekelőtt a pécsi intézetben tudott teret nyerni. Ez valószínűleg annak is köszönhető volt, hogy az intézet igazgatója, mint a Püspöki Joglíceum, majd 1922-től a pécsi

⁴⁰ SPANNENBERGER, Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler 67.

⁴¹ Lásd bővebben: SPANNENBERGER, Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler 212–281.; ALBRECHT, Das deutsch-ungarische Volksgruppenabkommen von 1940 als Ausdruck des NS-Volksgruppenrechts 67–95.

⁴² A Kisebbségügyi Intézet Budapesten *Kenéz Béla*, Debrecenben *Kovács Andor*, Szegeden *Búza László* vezetésével jött létre. Lásd: Kisebbségi intézetek 197–198. A budapesti intézetben az igazgató statisztikus volt, így itt a demográfiai, kulturális, társadalmi és gazdasági adatok gyűjtése dominált. A fókusz a három legfontosabb elveszett területre – Erdélyre, a „Felvidékre” és a Vajdaságra esett. 1938-tól itt jelent meg a *Kisebbségvédelem* című folyóirat, tervben volt egy idegen nyelvű (francia vagy angol) folyóirat is, de pénzhiány miatt a háborúig nem valósulhatott meg. Lásd: N. N., Nemzetközi, külföldi és hazai kisebbségi intézmények 21–24. Budapesten a Magyar Királyi Statisztikai Hivatalon belül is volt egy kisebbségi kérdésekkel foglalkozó osztály. Lásd: N. N., „Figyelő szemek vagyunk a világ négy tája felé”. Faluhelyi professzor a Pécsi Kisebbségi Intézet munkájáról 12.

Erzsébet Tudományegyetem politikai, alkotmányjogi, nemzetközi jogi és jogfilozófiai professzora⁴³ a világra nyitott, de a jog elméleti és filozófiai alapjait is figyelembe vevő szemléletet adott az intézetnek.⁴⁴ „*Ilyen szemlélet mellett homályban maradt a magyar társadalom előtt a kisebbségi sorsba került magyarság politikai, kulturális és gazdasági problémaképe és új irányú fejlődése. Hasonlóképpen kevés figyelmet szenteltek a kisebbségi kérdés második magyar vonatkozású oldalának: a hazai kisebbségek kérdésének is.*” – választa Faluhelyi Ferenc, a Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem nemzetközi jogi professzora, az egyetem Kisebbségi Intézetének alapítója ezzel kapcsolatos álláspontját.⁴⁵

Már az egyetem Nemzetközi Jogi Intézetében olyan témákkal foglalkozott, mint a békeszerződés, a Népszövetség és a kisebbségi kérdés; első publikációi a nemzetközi jog alapjaival, a békeszerződésekkel foglalkoztak. Publikált a locarnói paktumról, a német-orosz szerződésekről.⁴⁶ Faluhelyi a páneurópai eszme magyarországi vezéralakja is volt, 1928-ban monográfiát szentelt a témának, az 1926-ban alapított Magyar Páneurópai Bizottság Páneurópai Értesítő című folyóiratának szerkesztője lett. Faluhelyi – a nemzetközi jogi és a kisebbségi kérdések iránti elkötelezettségével összefüggésben – azonban nem mindenben fogadta el Richard Coudenhove-Kalergi gondolatait. Elsősorban az európai nemzet gondolatát utasította el: „*(...) megérlelődött az a szilárd meggyőződés, hogy bármennyire igaz is az államhatárok kibővülésének történelmi folyamata, ez mégsem jelentheti az emberiség kulturális haladása szempontjából értékes kis nemzetek pusztulásának és beolvadásának szükségességét. Sőt ellenkezőleg, az emberiség egészséges fejlődése, ennek a fejlődésnek színessége és értéke éppen megköveteli az ilyen történelmi szereppel bírt értékes nemzetek külön életének fenntartását és nemzetközi biztosítását*”.⁴⁷

Kiterjedt tevékenysége eredményeként érett meg az 1920-as évek végére az a gondolat, hogy a kisebbségi kérdéssel foglalkozó független, magas tudományos színvonalú intézetet hozzanak létre, amely a kisebbségi kérdés érzelemmentesítéséhez is jelentős mértékben hozzá kívánt járulni.⁴⁸ Az előkészületek után Faluhelyi az 1930-as évek elején hozta nyilvánosságra terveit, és külföldi kapcsolatait is mozgósította az intézet létrehozása érdekében. H. Szuzallo-nak, a Carnegie Alapítvány professzorának írt levelében – akinek a segítségét is kérte – nemcsak komplex nézeteit világította meg, hanem a német nyelvű országok példájára is hivatkozott:⁴⁹ „*A nemzeti kisebbségek védelmének gondolata egyike a háborút követő idők legelőbb és legfontosabb problémájának. A békekötések óta állandóan két formában jelentkezik: egyrészt mint nemzetközi jogi kérdés, másrészt az egyes államokban mint a hatalmi politika kérdése. Helyes és megnyugtató megoldás keresése és megtalálása egyedül Európában több mint negyvenmillió kisebbségi sorsban élő ember érdeke. A kisebbségi kérdésekkel való foglalkozás tehát elsőrangú kötelessége egyrészt a jogtudományok művelőinek, másrészt az egyes népek politikusaiknak is. Ide vonatkozó tudományos vizsgálódás*

⁴³ BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről 18.; BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (1936–1949) 5–22.

⁴⁴ A budapesti, debreceni és szegedi intézet nem végzett kifejezett intézeti munkát. Tevékenységük főként az egyetemi szektorból származó célzott kiadványok megjelentetéséből állt. BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről 21.

⁴⁵ FALUHELYI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet munkája 205.

⁴⁶ Faluhelyi publikációs listáját lásd: ÁDÁM, Dr. Faluhelyi Ferenc tudományos, oktatói és tudományos-szervező munkássága 49–54.

⁴⁷ FALUHELYI, Néhány szó Pán-Európáról 2.; J. NAGY, A Páneurópa-mozgalom magyarországi fogadtatása 68.; GYÁNI, A nacionalizmus és az Európa-kép változásai Magyarországon a 19–20. században 485.

⁴⁸ FALUHELYI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet munkája 204. Ez nem akadályozta meg Faluhelyit abban, hogy civilben jelentős szerepet játsszon a Revíziós Ligában, amelynek ő volt a kerületi elnöke. Lásd: N. N., A Revíziós Liga mohácsi zászlóbontása 2.; NAGY, Magyar Kisebbségi Intézet 215–221.

⁴⁹ BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről 19.

*céljára eddig három európai államban alakult külön intézet: a németországi Deutsches Ausland Institut (Stuttgart), az ausztriai Institut für Statistik der Minderheitsvölker (Bécs) és a lengyelországi Forschungsinstitut für Minderheiten (Varsó).⁵⁰ Hiányzik tehát még mindig Európában az a tisztán tudományos intézet, amely a kisebbségi kérdést összes vonatkozásaiban vizsgálat tárgyává tenné. Magyarország a háború előtt par excellence nemzetiségi állam volt, a háború után viszont három és félmillió magyar él kisebbségi sorban. A magyarságot tehát elsőrendűen érdekli ez a kérdés.*⁵¹

A gazdasági világválság által is nehezítve évekkel később először a Nemzetközi Jogi Intézeten belül jött létre egy kisebbségi osztály, majd 1936-ban valósult meg a régóta várt független intézet.

A néhány alkalmazottal működő tudományos intézet élénk jogi, statisztikai, gazdasági, társadalmi, történelmi, földrajzi és kulturális irányultságú kutatásokat végzett, és sajtószolgálatot épített ki, amelyen keresztül számos európai ország vonatkozó sajtókiadványait regisztrálta és értékelte. Adatbázisok létrehozása, térképek készítése, statisztikai adatok vizualizálása, előadások tartása éppúgy a portfólió részét képezte, mint a fontos külföldi szakirodalmat tartalmazó könyvtár létrehozása és a saját publikációs tevékenység a Kisebbségi Körlevél című folyóiratban, az intézeti jelentésekben és különböző egyéb kiadványokban. A felhalmozott ismereteket a szélesebb közönség által olvasott és országosan terjesztett újságokban is közzétették. A társadalmi kapcsolattartás közvetlenebb formáját jelentették az intézet kulturális rendezvényei, az úgynevezett kisebbségi kultúrnapok, valamint az egyéni előadások.⁵²

A pécsi intézet tehát nemcsak a határon túli magyar kisebbségi csoportokkal foglalkozott, hanem a hazai kisebbségekkel is. Jelzésértékű volt, hogy az intézet alapszabályának 7. pontja az 1. pontban említi a magyarországi kisebbségeket, és csak a 2. pontban a határon túli magyar kisebbségi csoportokat.⁵³ Ez a hozzáállás is pozitívan hozzájárult ahhoz, hogy a sok sajtótermék által hordozott, sokszor nemzetiség-ellenséges attitűdöt tudományos alapossággal mérsékelje és ellensúlyozza az intézet munkássága.⁵⁴ Debrecenben éppen ellenkező volt a hozzáállás, ott hallani sem akartak egy Kisebbségi vagy Kisebbségjogi Intézetről, és inkább egy olyan Erdély-Intézetet támogattak, amely elsősorban az elveszett területeket és az ott élő magyarokat akarta tanulmányozni.⁵⁵

⁵⁰ További példakép volt az *Institut für Grenz- und Auslandsdeutschtum* (Marburg), a *Deutsche Gesellschaft für Nationalitätenrecht* (Berlin), valamint a *Institut pour la défense des droits des Minorités* (Ljubljana) is. Lásd hozzá: NAGY, Az európai kisebbségi intézetek 1–41.; NAGY, Magyar Kisebbségi Intézet 215–217.

⁵¹ NAGY, A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára 27–28.; BÉDI, Dr. Faluhelyi Ferenc és a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet 13.; CSAPÓ, Faluhelyi Ferenc, a nemzetközi jog első pécsi professzora 180; BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet 27–49.

⁵² FALUHELYI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet munkája 204–208.; BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről 22–26.; CSAPÓ, Faluhelyi Ferenc 180–181; BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet 50., 70–89.; FALUHELYI, Pécs szellemi élete 20.

⁵³ FALUHELYI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet munkája 204.

⁵⁴ SZITA, Nemzetiségi (kisebbségi) kutatások és a hallgatók bekapcsolása a tudományos munkába a két háború közötti Erzsébet Tudományegyetemen 76.

⁵⁵ „Mi nem akarunk kisebbségi, illetőleg kisebbségjogi intézetet fölláttítani. Mi az illető elszakított területnek földrajzi, néprajzi, történeti, művészeti és általában kulturális viszonyait akarjuk tanulmányozni, értékes, sőt mondhatni évszázados mulasztásokat szeretnénk pótolni, hiszen majdnem semmit sem tudunk ezekről a területekről és ezzel a munkával hozzá akarunk járulni a hajdani, erősebb Magyarország felépítéséhez” – foglalta össze Milleker Rezső geográfus ezt az álláspontot. Idézi: KEREPESZKY, Balkanológiai program a Debreceni Egyetemen a 20. század első felében 247.

A Kisebbségi Körlevél az egyik vezető folyóirat lett a maga területén, amelynek elsődleges célja a Kárpát-medence országaiban zajló nemzetiségi mozgások megfigyelése volt. Idegen nyelvű folyóiratot nem alapítottak Pécsen, a Budapesten 1941 augusztusától megjelenő, a Duna-medencei magyar misszió problémáival, a térség külpolitikai, gazdaságpolitikai, társadalompolitikai és nemzetiségi kérdéseivel foglalkozó és a széles német nyelvű közönségnek szóló *Donaueuropa* viszont már az első számában lehetőséget adott *Faluhelyi*nek a magyarországi kisebbségi intézmények történetének áttekintésére.⁵⁶

Az intézet szerény körülmények között és a kevés munkatárssal a kisebbségi intézetek közül a legértékesebb munkát végezte, élénk publikációs tevékenységet folytatott, fontos külkapcsolatokat alakított ki, és ami a revízió lázában élő magyarság számára nagyon fontos volt, hogy a kisebbségi problémákról megalapozott tájékoztatást nyújtott a szélesebb, sokszor tudatlanságba merült társadalomnak.

4.2. A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet kapcsolatai Németországgal

A Németország és az intézet közötti tudástranszfer sokféleképpen nyilvánult meg, és nem csak abból a tényből fakadt, hogy *Faluhelyi* anyanyelvi szinten beszélte a német nyelvet. A két ország közötti kapcsolatok különösen intenzívek voltak tudományos élet terén; történészek, néprajzosok, szociológusok ugyanolyan élénk eszmecserét folytattak a német akadémikusokkal és tudományos intézményekkel, mint a jogászok. A német nyelvet tudatosan választották az intézet tevékenységében közvetítő nyelvnek, mivel *Faluhelyi* úgy vélte, hogy ez a legjobb módja az intézet eredményeinek nemzetközivé tételére. Így a folyóiratokban az egyes hozzászólásokhoz és témákhoz német nyelvű összefoglalók jelentek meg. Németország volt az egyik partnerország, amellyel intenzív folyóiratcsere folyt.⁵⁷ *Faluhelyi* publikációi Németországban olyan neves folyóiratokban jelentek meg, mint az *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* és a *Zeitschrift für Völkerrecht*.⁵⁸ A nemzetiségi kérdés bibliográfiájának összeállítására 1944-ben indított projektet is kétnyelvűre tervezték.⁵⁹

Faluhelyi civil elkötelezettségéről tanúskodik számos társadalmi szervezetben való tagsága itthon és külföldön, köztük a Német-Magyar Társaságban.⁶⁰ Ő maga is jelentős külföldi tevékenységet fejtett ki, amelyben Németország mindig előkelő helyet foglalt el.⁶¹ Ebben meghatározó volt kapcsolata a szintén kisebbségi joggal foglalkozó Kurt Junckerstorffal. 1927-ben Hollandiában, Hágában járt, ahol Magyarország kulturális szerepéről tartott előadást.⁶² Itt a Nemzetközi Kisebbségjogi Tanulmányok Társasága (*Association International Pour L'Etude Du Droit Des Minorités*) 1930-ban megalapította a *Bulletin International du droit des minorités* című folyóiratot.

⁵⁶ N. N., *Donaueuropa* 2.

⁵⁷ BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről 24–25.

⁵⁸ BENKE, Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai 64–66.

⁵⁹ BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről 26.

⁶⁰ BÉDI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet 126–129.

⁶¹ Azonban nemcsak Németországgal voltak kapcsolatai: közreműködött az *Annual Digest of International Law Cases* (Cambridge) című kiadványban, tagja volt a Grotius Társaságnak (London), a Mickiewicz Társaság (Varsó) elnökségi tagja. Lásd: HERCZEG, Dr. Faluhelyi Ferenc nemzetközi jogtudományi munkásságáról 7.

⁶² SZABÓ, A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága.

Junckerstorff volt az egyesület alelnöke és a folyóirat szerkesztője, és már 1930-ban megjelentette *Faluhelyi* egyik írását. *Faluhelyi* maga is tagja volt az egyesület elnökségének.⁶³ A gyümölcsöző kapcsolat következő fontos és közismert állomása volt *Junckerstorff* 1933-as pécsi, majd budapesti vendégelőadói tevékenysége.⁶⁴ *Junckerstorff* ekkoriban Pécsen is megnevezte, és az egyetemen „A nemzetközi tudományos együttműködés feladatai a kisebbségi jogok terén” címmel tartott előadást.⁶⁵ 1932-ben és 1933-ban a Magyar Külügyi Társaság előtt is felszólalt,⁶⁶ s ilyenekre a későbbiekben is van példa, vagyis valóban élénk kapcsolatokat ápolt Magyarországgal.

A *Reichsausschuss für das Zugabeverbot*⁶⁷ ügyvezető igazgatójaként *Junckerstorff* egyre nagyobb nyomás alá került a németországi nemzetiszocialisták részéről, akik el akarták távolítani őt a szervezet éléről. A lehetséges kiutat abban látta, hogy Pécsen a nemzetközi kereskedelmi jog területén habilitáljon. Magyarországon nem volt szokás, hogy külföldiek habilitáljanak, de jogilag lehetséges volt. A kérdés kényessége okán az Erzsébet Egyetem jogi karának tanácsa úgy döntött, hogy a Vallás és Közoktatási Minisztériumban puhatolózik, hiszen a magántanári cím odaítélésében amúgy is a minisztériumé volt a végső szó. Az ügy nagy port kavart, mivel más magyarországi egyetemek véleményét is kikérték. További tárgyalásokra azonban nem volt szükség, mivel 1935-ben a magyar kormány jelezte, hogy a habilitáció politikai okokból nem kívánatos.⁶⁸

Ez a partnerség a jelek szerint annyira ismert volt Magyarországon, hogy *Junckerstorff* – mint az ottani egyetem rendes tanára – gyanították *Faluhelyi* göttingeni látogatásai mögött is.⁶⁹ Talán *Junckerstorff* közvetítésével révén is, *Faluhelyi* 1933 óta valóban közvetlen kapcsolatban állt Göttingával. 1933 végén meghívta *Herbert Kraus* göttingeni jogászprofesszort az Olasz-Magyar Tanulmányi Ankét elnevezésű konferenciára, amely az olasz fasiszta állam gazdasági, jogi és társadalmi berendezkedésével és jelentőségével foglalkozott. A konferencia témája ellenére a szorosabb kapcsolat mellett szól, hogy *Kraus* volt az egyetlen német meghívott, aki a nemzetiszocializmus tartalmáról és gyakorlatáról (az olasz fasizmussal való összehasonlításban) beszélt.⁷⁰ De az is, hogy az olasz és a magyar kormány támogatásával megrendezett háromnapos

⁶³ N. N., A hágai Kisebbségjogi Intézet új magyar tagja 19.

⁶⁴ KÖBLER, Deutschsprachige Rechtslehrer im Jahre 1932.

⁶⁵ Rövid beszélgetés *Junckerstorff* professzorral, a hágai Nemzetközi Kisebbségjogi Intézet alelnökével a magyarországi kisebbségek helyzetéről és Pécs város kulturális jelentőségéről, lásd: Pécsi Napló 42 (1933) 103 (1933. május 7.), 3. Lásd továbbá: N. N., Kisebbségi előadás az egyetemen 6.; N. N., Előadás a nemzetközi tudományos együttműködés kisebbségjogi jelentőségéről 4. 1933. május 9-én a *Pécsi Napló* helyreigazítást közölt, miszerint *Junckerstorff* nem volt professzor, hanem csak a kisebbségi jog magánkutatója, és így alapította meg a hágai intézetet. Lásd: N. N., Helyreigazítás 4. Legismertebb műve ezen a területen: RÜHLMANN – JUNCKERSTORFF, Das Schulrecht der deutschen Minderheiten in Europa.

⁶⁶ N. N., Össze kell állítani a kisebbségi jogok kódexét. *Junckerstorff* előadása a Külügyi Társaságban 6.; N. N., Gesellschaft für Internationales Minderheitenrecht 5.

⁶⁷ Olyan civil birodalmi szervezet Németországban, amely a fogyasztók megnyerésére alkalmazott járulékos szolgáltatások, ajándékok ellen küzdött, hogy tisztességes verseny valósuljon meg.

⁶⁸ Erzsébet Tudományegyetem ÁJK Tanács jegyzőkönyvei, 10. rendes ülés, 1937. június 21., 3–6. *Kurt Junckerstorff*ról lásd: MANTEL, Betriebswirtschaftslehre und Nationalsozialismus 425–427., itt 426.

⁶⁹ Külön köszönet illeti *Timo Albrecht* (Göttingeni Tudományegyetem), aki fáradságot nem kímélve elvégezte a vonatkozó kutatásokat Németországban, és a forrásokat rendelkezésemre bocsátotta. Így sikerült fényt deríteni arra, hogy *Junckerstorff* nem volt ordinarius Göttingenben.

⁷⁰ A konferenciát eredendően 1933 őszére tervezték. Lásd: *Faluhelyi* levele *Dambroszky Imre* dékának az ankét tervéről, 1934. március 29., *Faluhelyi* levele a Vallás- és Közoktatási Minisztérium államtitkárának, 1833. október 9. PTE

konferencia (1934. április 22–24.) messze túlmutatott egy tudományos konferencián, szinte diplomáciai aktusnak számított, amelyen részt vett a budapesti olasz követ, *Don Ascanio Colonna*, valamint a magyar miniszterelnökség és más minisztériumok képviselői és Pécs polgármestere is.⁷¹ *Kraus* azonban nem kapott engedélyt a beutazásra, pedig Magyarország akkoriban ugyan Olaszország legszorosabb szövetségésének számított, de *Gömbös Gyula* kormányzása alatt Németországhoz is egyre közelebb került. 1937-ben kétnyelvű antológia jelent meg, amelyről *Kraus* a *Faluhelyivel* való későbbi kapcsolatai ellenére is távol maradt.⁷²

A vendégprofesszori meghívás előkészületei már 1934-ben megkezdődtek. Tekintettel arra, hogy a német felsőoktatást ekkora már „gleichschaltolták”, a göttingeni Georg August Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara a meghíváshoz a Birodalmi és Porosz Tudományos, Nevelési és Népoktatási Minisztérium (*Reichs- und Preußisches Ministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung*, RPMfWEV) jóváhagyásáért folyamodott.⁷³ A minisztérium sokáig váratott a válasszal, amelyben nem fogalmazott meg fenntartásokat *Faluhelyi* vendégprofesszori meghívásával kapcsolatban, nem utolsósorban a Németország és Magyarország között 1934-ben eltervezett és 1936-ban megkötött kulturális egyezmény alapján, amely kifejezetten rendelkezett a professzorcsereéről.⁷⁴ *Neumann* rektor így 1935 júliusában küldhette el a meghívót *Faluhelyinek*. A göttingeni jogi kar – a kulturális megállapodástól eltérően – meglehetősen hosszú, teljes félévi tartózkodást tervezett *Faluhelyi* számára (1935. november 1. – 1936. február 22.), és egy teljes előadásciklust várt.⁷⁵ Ez azonban arra utal, hogy *Faluhelyi* átlagon felüli ismertséggel és

Egyetemi Levéltár, Erzsébet Tudományegyetem, Rectori Hivatal iktatott iratai, VIII. 104.b., 22.d., 347/1933–34. A jogi kar Kari Tanácsa is tárgyalta a konferencia kérdését. 1934 tavaszán nem tartotta kellően előkészítettnek, és javasolta a konferencia elhalasztását. Lásd: PTE Egyetemi Levéltár. Erzsébet Tudományegyetem ÁJK Tanács jegyzőkönyvei, 7. rendes ülés, 1934. március 20., 4–6. Egy hónappal később a Kari Tanács köszönetét és elismerését fejezte ki az eseményért. Lásd: PTE Egyetemi Levéltár. Erzsébet Tudományegyetem ÁJK Tanács jegyzőkönyvei, 8. rendes ülés, 1934. április 30., 30–31. Így tett az Erzsébet Tudományegyetem tanácsa is. Lásd: PTE Egyetemi Levéltár, Erzsébet Tudományegyetem Tanácsulási Jegyzőkönyvei, 9. rendes ülés, 1934. május 30., 4–7.

⁷¹ *Giuseppe Bottai*, a Nemzeti Szociális Jóléti Intézet (*Istituto nazionale della previdenza sociale*) elnöke is meghívást kapott, de annak nem tett eleget. A konferencia előadói, akiknek többsége több előadást tartott: *Anselmo Anselmi*, az Olasz Királyi Korporációs Minisztérium munkatársa (*A szindikátusok működése, A munkaiügyi bíróság, A Korporációk Nemzeti Tanácsa törvényhozási hatásköre*); *Filippo Carli* professzor, a Nemzeti Fasiszta Kereskedelmi Konföderáció Gazdasági Irodája (*Ufficio Economico della Confederazione Nazionale Fascista del Commercio*) igazgatója (*A korporatív gazdaságpolitika, A korporatív gazdasági rendszer általános elvei, A gazdasági válság és a korporatív gazdasági rendszer*); *Arnaldo Volpicelli* professzor a Pisai Egyetemről (*Az egyén és az állam a korporatív felfogásban, A korporációk jogi természete és egyetemessége*); *Balás Károly* professzor a Budapesti Egyetemről (*A szociálpolitika új útjai*); *Varga István* professzor, a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatója (*A fasiszmus gazdasági jelentősége külföldön*); *Faluhelyi Ferenc* professzor (*Az ankét célja és programja, A fasiszmus jelentősége a nemzetközi jogban; Jelentés az ankétról*). Lásd: PTE Egyetemi Levéltár, Erzsébet Tudományegyetem, Rectori Hivatal iktatott iratai, VIII. 101.b., 53. d., 1271/1933–1934, PTE Egyetemi Levéltár, Erzsébet Tudományegyetem Tanácsulási Jegyzőkönyvei, 9. rendes ülés, 1934. május 30., 4–7.

⁷² FALUHELYI – REGŐS, A fasiszta államrendszerről tartott magyar-olasz tanulmányi ankét iratai.

⁷³ *Neumann* rektor *Eckhardt* professzornak, RPMfWEV, 1935. január 19. – Universitätsarchiv Göttingen (UaGö), Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis. *Faluhelyi* göttingeni vendégprofesszori tartózkodásáról lásd még: SCHUMANN, Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer 79–186.

⁷⁴ A megállapodás eredetileg két professzor félévenkénti rövid vendégelőadásáról rendelkezett, és a szóban forgó professzorok egyidejűleg több egyetemen is tanítottak volna. Lásd: RPMfWEV a göttingeni egyetem rektorának, 1935. június 15. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

⁷⁵ *Niedermayer* dékán a rektornak, 1935. július 11., A rektor meghívó levele Faluhelyinek, 1935. július 12. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

hírnévvel rendelkezett Göttingenben, különösen, hogy a vendégeskedés anyagi kihívást jelentett a kar és az egyetem számára.⁷⁶ *Faluhelyi* a legszorosabb kapcsolatban a meghívására javaslatot tevő *Herbert Kraus* egyetemi tanárral állt.⁷⁷

Miután 1935 őszén *Faluhelyi*vel tisztázták a részleteket,⁷⁸ elfogadta a meghívást, és előadásokat tervezett a nemzetközi jogról és a nemzetközi közösség alkotmányáról. A téli félévre 1936. november 1-től 1937. február 1-ig Pécsen szabadságot vett ki.⁷⁹ A témákat részletesebben is ismertette a pécsi kari tanács előtt, eszerint előadásokat tervezett a Duna-medencei államrendszerről és a kisebbségi jogokról az államközi kisebbségvédelem rendszerében.⁸⁰

A kétéves előkészítés ellenére a vállalkozás meghiúsult. 1936 nyarán a *Német Akadémiai Csereszolgálát* budapesti irodája azt a hírt kapta, hogy *Faluhelyi* „zsidó vagy legalábbis zsidó származású”, és hogy még Magyarországon sem „tartják túl nagy becsben”, így látogatása „aligha jelentene tudományos gazdagodást” a göttingeni egyetem számára.⁸¹ Így az egyetemnek nem volt más választása, mint hogy - a további nehézségek elkerülése érdekében - indoklás nélkül visszavonja a meghívást.⁸²

Faluhelyi joggal érezte magát sértettnek, magyarázatot követelt,⁸³ és kénytelen volt még meggyőzőbben igazolni „árja” származását, azzal, hogy már a háború előtt is bírósági titkár volt, vagyis olyan területen dolgozott, ahol a zsidókat távol tartották; a pécsi egyetem előtt nyolc évig a *Pécsi Püspöki Jogliceum* professzora volt, ahol korábban soha nem kapott tanszéket zsidó származású személy; ezen az akadémián társalapítója volt a hallgatói bajtársi egyesületnek, amely „következetesen

⁷⁶ A minisztérium pénzügyi támogatásáról, illetve a tartózkodás esetleges lerövidítéséről szóló levelezést lásd: UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

⁷⁷ *Kraus* jól ismert volt Magyarországon, publikációi vezető magyar tudományos folyóiratokban jelentek meg (*Jogtudományi Közöny, Társadalomtudomány, Külügyi Szemle* stb.). „*Recht der Minderheiten*” (Berlin 1927) című munkája is ismert volt. További kapcsolatainak és pécsi tartózkodásának nem sikerült nyomára bukkanni.

⁷⁸ *Faluhelyi* magával akarta vinni feleségét és lányát is, sőt utóbbit be is íratta a göttingeni egyetemre. Lásd: *Niedermeyer* dékán *Faluhelyi*nek, 1935. október 16., *Faluhelyi Niedermeyer*nek, 1935. október 21. (másolat) – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

⁷⁹ Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési Jegyzőkönyvei, 1935-1936, 1936-06-24 / 1935/36. tanév tizedik rendes ülése; https://library.hungaricana.hu/hu/collection/EJK_PECS_PTE/ (2023. 12. 28.).

⁸⁰ N. N., Magyar jogtanár előadásai egy német egyetemen 7.

⁸¹ RPMfWEV *Neumann* rektornak, 1936. július 17. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

⁸² Kiderült, hogy az egyetemnek tudomása volt a *Faluhelyi* esetleges zsidó származásáról szóló pletykáról, mivel Faluhelyi legnagyobb támogatója és ismerőse, *Kraus* professzor erről a Magyar Királyi Külügyminisztérium egyik alkalmazottjától értesült a brüsszeli *Institute Droit Internationale* konferenciáján. Az egyetem ezután *Faluhelyi* egyik tanítványát, a berlini *Meyer-Eidlingent* kérte fel, hogy ellenőrizze ezt az információt. Ő kijelentette, hogy ez nem felel meg a tényeknek, így az egyetem nem látta akadályát a meghívásnak. Lásd: *Niedermeyer* dékán *Neumann* rektornak, 1936. július 20. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis. Úgy tűnik, *Faluhelyi*nek voltak ellenfelei Magyarországon, vagy az irigység is szerepet játszhatott abban, hogy befeketítették, de maga a DAAD, sőt a minisztérium sem akart a botrány elkerülése érdekében utánajárni az ügynek. A meghívást lemondását – attól tartva, hogy a híresztelések igaznak bizonyulnak – nem sokkal az utazás megkezdése előtt az RPMfWEV kezdeményezte. Lásd: RPMfWEV *Neumann* rektornak, 1936. október 6. A kar nem hivatalosan – *Faluhelyi* berlini diákjának kezdeményezésére – az RPMfWEV külügyi osztályánál próbálta megváltoztatni ezt a döntést, mert nem kételkedett *Faluhelyi* becsületszámban. Lásd: *Meyer-Eidlingen Kraus* professzornak, 1936. október 10.; *Niedermeyer* dékán *Meyer-Eidlingen*nek, 1936. október 13.; *Niedermeyer* dékán a RPMfWEV-nek, 1936. november 2.; lásd továbbá: *Meyer-Eidlingen Niedermeyer* dékánnak, 1936. november 2. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

⁸³ Másolat a *Faluhelyi* által *Kraus* professzornak küldött táviratról, 1936. november 2. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

antiszemita volt és minden zsidót kizárt köreiből”. ráadásul a pécsi egyetemre való távozása után is tagja maradt a jogliceumi egyesület elnökségének.⁸⁴

1937 tavaszán az RPMfWEV is bizonyítottan látta *Faluhelyi „árja származását”*, és ösztönözte a rektort, hogy ismételten hívja meg Faluhelyit, ezúttal egy hónapos tartózkodásra. Bár a minisztérium szerint *Faluhelyi* nem követelt különösebb elégtételt, az 1937-es téli félévére egy másik német egyetemre is tervezték meghívását.⁸⁵ 1937 májusában küldték el *Faluhelyinek* az újabb meghívó levelet, amelyben a május végétől június végéig tartó időszakra tettek javaslatot a vendégprofesszori tartózkodásra. Ekkor már egyértelmű volt, hogy *Faluhelyi* – mint a pécsi *Erzsébet Tudományegyetem* képviselője – 1937 nyarán az egyetem 200 éves évfordulóján is részt vesz.⁸⁶

Faluhelyi elfogadta a meghívást, de halasztást kért.⁸⁷ Így 1938. január 6-án érkezett meg Göttingenbe, ahol január 10-től hat héten át (heti 2x2 órában) tizenkét részes előadássorozatot tartott a Duna-medence államrendszeréről és aktuális kérdéseiről. Az előadásokat minden jogi évfolyam és a bölcsészkar hallgatói számára is hozzáférhetővé kívánta tenni, és – *Herbert Kraus* ajánlatának megfelelően – részt kívánt venni a nemzetközi jogi szeminárium munkájában is.⁸⁸

Lehetséges, hogy *Faluhelyi* korábban bejelentett második meghívása csak 1939-ben valósult meg. Ekkor ugyanis állítólag a berlini Lessing Egyetem vendége volt, ahol a német-magyar kulturális kapcsolatokról adott elő.⁸⁹

A Németországgal való élénk kapcsolatokat nyilvánvalóan megszakította a háború, de talán még inkább az, hogy a minisztérium által a göttingeni egyetemről kért jelentés *Faluhelyi* vendégprofesszori tevékenységéről nem volt túl pozitív, ami valószínűleg azzal is összefüggött, hogy legnagyobb támogatóját, *Kraus* professzort politikai okokból kényszernyugdíjazták, és hogy egy Magyarországon tanító német germanistát a magyar hatóságok vegzáltak. A jelentés szerint *Faluhelyi* „*sem tudományos, sem politikai szempontból nem felelt meg maradéktalanul az ilyen kitiüntetésből [mármint a göttingeni meghívásból] fakadó követelményeknek*”. A német szempontból sokkal fontosabb

⁸⁴ *Faluhelyi Niedermeyer* dékának, 1936. október 21. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

⁸⁵ RPMfWEV *Neumann* rektornak, 1937. április 23. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

⁸⁶ *Neumann* rektor *Faluhelyinek*, 1937. május 7.; *Neumann* rektor a RPMfWEV-nek, 1937. május 7. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis; PTE Egyetemi Levéltár, Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési jegyzőkönyvei, 1936–1937, az 1936/37. tanév hatodik rendes ülése; Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési jegyzőkönyvei, 1936–1937, az 1936/37. tanév nyolcadik rendes ülése: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/EJK_PECS_PTE/ (2023. 12. 28.). A göttingeni kapcsolat nyilvánvalóan már az I. világháború előtt is élő volt; a német egyetem üdvözlő levelet küldött a pozsonyi egyetem megnyitása alkalmából. Lásd: PTE Egyetemi Levéltár. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési jegyzőkönyvei, 1914–1917, az 1914/15. tanév hatodik rendes ülése: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/EJK_PECS_PTE/ (2023. 12. 28.).

⁸⁷ *Faluhelyi Neumann* rektornak, 1937. május 18. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

⁸⁸ *Faluhelyi Karl Siegert* dékának, 1937. szeptember 15.; *Siegert* dékán *Neumann* rektornak, 1937. december 18.; Dékáni jelentés az 1937. október 1-jétől 1940. szeptember 30-ig terjedő időszakra, 1940. november 12. – UaGö, Jur. Fak. GÖ, Jahresberichte des Dekans seit 1935/36 (Laufzeit: 28. 09. 1936 – 04. 01. 1945) 4. Lásd továbbá: A pécsi egyetem rektora és az Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácsa méltatta *Faluhelyi* sikeres tartózkodását, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett az egyetem és a kar hírnevének öregbítésében. PTE Egyetemi Levéltár, 104.a. JÁK KT, 1938. március 23., 1–2; 101.b., 899/1936–37 (1937. március 23.); PTE Egyetemi Levéltár. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési jegyzőkönyvei, 1937–1938, az 1937/38. tanév ötödik rendes ülése, 1938. január 26., 2. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/EJK_PECS_PTE/ (2023. 12. 28.); Pécsi egyetemi tanár Göttingában, Új Magyarság, 5 (1938) 9 (1938. január 13.), 8.

⁸⁹ N. N., Magyar egyetemi tanár előadása Németországban 2.

partnernek számító Jugoszlávia miniszterelnökének németországi látogatása kapcsán is érkeztek panaszok *Faluhelyi* Jugoszláviára vonatkozó negatív megjegyzései miatt, és a jogi kar örült, hogy ennek ellenére ezekből semmifajta súrlódás nem következett. Bíralták továbbá *Faluhelyi* nem túl tág – vélhetően nem nemzetiszocialista beállítódásából fakadó – történelemszemléletét is; nem tetszett, hogy a dunai államokat szembe állította a „birodalommal”, ami német szemmel nézve még az Anschluss előtt sem lett volna elfogadható. Előadásait azért is szerénynek tartották, mert a társadalmi problémákat és magát a nemzetiségi kérdést nagyon felületesen érintette. „*Előadásaiból hiányzott a szükséges szellemi magasság. Szellemi világát nem a Budapesten meglévő világra való nyitottság jellemezte, hanem egy távoli vidéki városé*” – hangzott az ítélet, amely azonban a tudománykultúrák különbségével is összefüggött. Előadásait iskolásnak és túlzottan tényszerűnek, kevésbé problémaorientáltnak érzékelték. „*Akadémiai tudományos rendezvényként azonban ezek az előadások mellőzést jelentettek és kudarcot vallottak*”. Ennek megfelelően nem meglepő, hogy az előadások német nyelvű nyomtatásban való megjelentetését – ahogyan azt *Faluhelyi* kezdeményezte – a kar nem támogatta, hogy „*Faluhelyi hiányosságai ne kerüljenek az egész politikai és tudományos világ elé*”, hogy mindez ne legyen negatív hatással magára a göttingeni egyetemre, de azért sem, hogy ne sértsék meg a Németország számára fontos szomszédos államokat.⁹⁰

A kapcsolat ennek ellenére tovább élt. *Wahl* göttingeni professzor – *Faluhelyi* közvetítésével – 1938 augusztusára kapott meghívást egy keszthelyi nyári egyetemen való részvételre, amelynek eleget is tett.⁹¹

4.3. A népcsoportjog mint jogi kihívás Magyarországon

A Németországgal való élénk kapcsolatrendszer és az ottani kisebbségi kérdésekkel kapcsolatos tudományos tevékenység nyomon követése révén egyértelmű volt, hogy a német eredmények és elméletek jól ismertek voltak Magyarországon. Akkoriban elkerülhetetlen volt, hogy az intézet különös figyelmet fordítson a németországi fejleményekre és ezek nyomán a magyarországi német kisebbségre. A magyarországi németek legnagyobb településterületének közepén ez szinte kötelező volt.⁹² Ez persze nem engedte, hogy egy olyan fontos fogalom, mint a népcsoportgondolat és annak jogi kodifikációja – amely a magyarországi német kisebbségre is árnyékot vetett – reflektálatlanul maradjon. A pécsi Kisebbségi Intézet ennek a kérdéskörnek is a legfontosabb fóruma lett.⁹³

Az 1930-as évek második felében az Intézet még mindig *Teleki* háromféle kisebbségtípusról szóló elméletére hivatkozott azzal, hogy a népcsoportkonceptió fogalmára tekintettel ismét azt állította, hogy a bevándorolt népek – például a németek – önként léptek be a „*batalmat birtokló*” nemzet területére, és ezzel elismerték kisebbségi létüket.⁹⁴ Már nem volt szükség annak kifejezett kimondására, hogy ennek egyetlen következménye a népcsoportgondolat magyarországi németekre

⁹⁰ *Siebert* dékán *Neumann* rektornak, 1938. július 12. – UaGö, Rek. 80, 3208 a/b, Gastprofessur Faluhelyis.

⁹¹ SCHUMANN, Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer 79–196.

⁹² FALUHELYI, A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet munkája 204–205.

⁹³ Bár más fórumokon és különböző folyóiratokban is megjelentek recenziók a népcsoport-gondolatról és jogról szóló fontos munkákról, alapos elemzést és megalapozott választ csak a pécsi intézet adott. Lásd például: WALZ, Neue Grundlagen des Volksgruppenrechts 36.

⁹⁴ Lásd még: A Pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének működése 2–3.

való alkalmazásának elutasítása. Ennek fényében nézve a német népcsoporteszmére adott válasz teljes mértékben a magyar hagyományban gyökerezett. Legfeljebb azt a kiinduló álláspontot ismerték el, amely szerint a párizsi környéki békeszerződések rendszerét, az asszimilációt elősegítő kisebbségi rendelkezéseivel együtt, meg kell szüntetni, és szabaddá kell tenni az utat egy új mechanizmus számára. A kisebbségi jogok magyar képviselői azonban nem osztották azt, hogy a párizsi rendszer következtében a német kisebbségi csoportok szenvedtek a legtöbbet, mert szerintük egyértelműen a magyarok nyerték ezt a „versenyt”. A magyar fájdalmat semmilyen tekintetben nem lehetett felülmúlni.⁹⁵ A kisebbségvédelmi rendszer magyar kritikája azonban csak a magyar kisebbségek esetében érvényesült, míg a hazai csoportok számára a nemzetközi rendezés kedvező volt, mivel lehetővé tette, hogy a hazai nemzetiségek kérdését belügynek tekintsék.

*Polzovics Iván*⁹⁶ – bár a pécsi intézeten kívül – még alaposabban foglalkozott ezzel a problémával. Szerinte a népi elv mint a nemzetközi jog új alapja új, alapvetően üdvözlendő nemzetközi jogi szemléletet teremtett, amely a párizsi rendszer szubjektív megközelítése helyett az egyes népek elhelyezkedésének objektivitását állította a középpontba, ami esetleg korlátozhatta az állami imperializmust, hiszen nem lehetett határtalan.⁹⁷ Ebben a megközelítésben az új határok túloldalán élő magyarok támogatásában is nagyobb mozgásteret láttak, másfelől azonban ez az új elképzelés – amely nem volt csodaszer, és nem tudott minden zavart megszüntetni – kétségeket ébresztett. Egyrészt azért, mert kérdéses volt, hogy valóban objektíven meg lehet-e ítélni, hogy ki melyik népcsoportéhoz tartozik, hol képezik ezek a népcsoporttagok a tényleges többséget, és hogy akarnak-e maguknak egyáltalán nagyobb mozgásteret.⁹⁸ A másik veszély az volt, hogy ezáltal két alapelv alkalmazása honosodott meg: az azonos nemzetiségűekkel való szabad kapcsolat és az azonos nemzetiségű anyaország védelme. *Polzovics* megjegyezte, hogy 1939-ig csak a Német Birodalom volt képes e törekvések érvényesítésére.⁹⁹

Polzovics emellett kifogásolta, hogy a népi elv mellett más – földrajzi, történelmi, gazdasági – szempontokat is figyelembe kell venni, és nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy vegyes területeken (például Közép-Európában) vagy olyan országokban, amelyek korábban gyarmatok voltak, de még az USA-ban sem alkalmazható az elv.¹⁰⁰ Míg azonban a történelmi elv érvényesítése sem jelenthetett megoldást, ami a *bellum omnium contra omnes* helyzetet eredményezhetett, *Polzovics* arra a következtetésre jutott, hogy csak a földrajzi elv szolgálhat alapként, mert az a természet adománya. Nem sok olyan természetes földrajzi egységet ismert, ahol sokáig csak egy nép alkotta az államot: a Párizsi-medencét (francia területi egység) és a Közép-Duna-medencét (magyar területi egység), a határok mindkettőben nagy állandóságot mutattak, mert a természet alkotta őket. Ráadásul a magyar területi egység kezdettől fogva etnikailag vegyes volt, és itt a népi elv soha nem hozott stabil megoldást. A természetes területi egység egyúttal hatalmi tényező is volt, amely gyakorlatilag az egységes politikai szervezet uralmát írta elő. Ezért – *Teleki* nyomán – csak a régi Szent István-i képletet lehetett végleges megoldásként elfogadni.¹⁰¹

⁹⁵ FALUHELYI, G. A. *Walz Neue Grundlagen des Volksgruppenrechts* című munkájáról 44–45.

⁹⁶ 1939 és 1944 között a kassai Kereskedelmi Főiskola általános jogi tanszékének rendes tanára.

⁹⁷ POLZOVICS, *Népi elv és népi önrendelkezés* 65–66.

⁹⁸ POLZOVICS, *Népi elv és népi önrendelkezés* 62–64.

⁹⁹ POLZOVICS, *Népi elv és népi önrendelkezés* 61.

¹⁰⁰ POLZOVICS, *Népi elv és népi önrendelkezés* 67–69.

¹⁰¹ POLZOVICS, *Népi elv és népi önrendelkezés* 73–75.

1937-ben a Német Külföld-Intézet (*Deutsches Auslands-Institut*, DAI) közvetlenül fordult a pécsi Kisebbségi Intézethez – amelynek alapításához a modellt állítólag maga a DAI szolgáltatta¹⁰² – és kért állásfoglalást a népcsoportjoggal kapcsolatban. Az intézet igazgatója, *Faluhelyi* kifejtette, hogy az állampolitika szempontjából a kisebbség kifejezés használata elfogadható, mert így az államalkotó nemzethez, azaz a többséghez való viszony szemléletesen kifejezhető. Ha azonban a rokon néphez való viszonyt akarjuk megvilágítani, akkor a népcsoport kifejezés volt alkalmazható, ami azonban „a határok áttörésének nyilvánvaló tendenciáját” jelentette.¹⁰³ Egy másik hozzászóló, *Örvényesi Richárd* mindkét fogalom használatát hasznosnak látta a német-magyar kapcsolatokban. A magyarországi németek helyzetére azonban csak a kisebbséget látta elfogadhatónak, amely már a bevándorlással elfogadta a többség államhatalmát, míg a népcsoportok klasszikus példáját a határ innenső és túlsó oldalán élő magyarokban látta. *Teleki* elméletével kombinálva ezeknek a magyar etnikumoknak a kényszerhelyzetéből indult ki, amelyek így természetesen fenntartották a kapcsolatot az eredetileg államhatalmat gyakorló nemzettel.¹⁰⁴ *Faluhelyi* még amellet is érvelt, hogy a magyar csoportok gondozásában a népcsoporteszmét kellene követni.¹⁰⁵

Így a népcsoportelméletet a magyar konstellációhoz igazították, és a Magyarországon megszokott nézetekhez kapcsolták. Ennek fényében nézve a német népcsoportjog lényegét – azaz a magyarországi németekre való alkalmazását – kategorikusan elutasították. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kisebbségeknek ne lett volna joguk megvédeni magukat az esetleges elnyomással szemben. Ez azonban soha nem vezethetett oda, hogy céljaik túllépják az állami egység kereteit. A népcsoportok, vagyis az új határokon túl élő magyarok esetében a helyzetet a történelmi Magyarország helyreállításával kívánták megoldani.¹⁰⁶

A népcsoportjogot azért is elutasították Magyarországon, mert a kiterjedt autonómia megnehezíthette egy népcsoport integrációját a befogadó államban, hiszen képviselőit éppen az autonómia alapján zárták volna ki a befogadó államban betöltött vezető szerepekből, ahogyan az már a világháború előtti történelmi Magyarországon is joggyakorlat volt.¹⁰⁷ Ezért az intézet amellet érvelt, hogy az autonómia megadása csak olyan esetekben jöhet szóba, ahol a kisebbségi csoportok történelmileg kialakult egységet és világos területi elhatárolódást mutattak. Minden más esetben, így a magyarországi németek esetében is, ezt el kellett utasítani. A Németországban követelt teljes összeolvadás a birodalmi németekkel a befogadó állam szerkezetétől való egyértelmű elszakadáshoz vezetett volna, ami nem volt összeegyeztethető a magyarországi integráció gondolatával.

A határon túli magyar csoportok és a hazai kisebbségek hátrányos megkülönböztetése az intézet szerint még nem jelentette azt, hogy a Magyarországon élő népek asszimilációjára törekedni kellene, hanem csupán azt, hogy mindenképpen meg kell követelni a Magyarországhoz való lojalitást, amelyet e csoportok kulturális igényeinek előmozdítása révén is erősíteni kell.¹⁰⁸ Ez olyan elképzelés volt, amelyet a magyarországi német mozgalom maga is alapként javasolt radikalizálódása előtt, de amelyet a magyar etnopolitika nem fogadott el. Az intézet e szemléletének

¹⁰² SZÜCS, Német vélemény a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről 45.

¹⁰³ FALUHELYI, Kisebbség vagy népcsoport? 1.

¹⁰⁴ ÖRVÉNYESI, Kisebbség vagy népcsoport? 1–2.

¹⁰⁵ FALUHELYI, A magyarországi nemzetiségi kérdés jellege és megoldása 205.

¹⁰⁶ SZÜCS, Német vélemény a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről 46.

¹⁰⁷ FALUHELYI, G. A. Walz Neue Grundlagen des Volksgruppenrechts című munkájáról 45.

¹⁰⁸ SZÜCS, A Volksbund és a magyarországi németiség elmúlt esztendeje 30.

hátterében a német kisebbség elidegenedését akaratlanul is a magyar politika helytelen magatartásaként lehetett értelmezni.

A magyar kisebbségi jogvédők figyelmét azonban nem csak a népcsoportjog lehetséges és gyakorlati alkalmazása kötötte le. Az önálló Szlovákia német „védállamként” való megalakulása után megfigyelhető volt, hogy ennek ára a német kisebbség széleskörű autonómiája volt a népcsoportjog alapján, s még a szlovák kormányban is saját küldöttük volt. A szlovák alkotmány elrendelte a nemzetiségi kataszter kialakítását, garantálta a teljes kulturális fejlődést és a politikai aktivitást minden népcsoport számára, valamint az aktív kapcsolatokat az anyaországokkal. A kölcsönösség elve alapján az adott népcsoportot csak akkor illették meg ezek a jogok, ha a szlovákok a partnerországokban is hasonló jogokat élveztek. Bár ez olyan körülmény volt, amelynek hiányát a magyar népcsoportegyezmény esetében a magyar tudósok kifogásolták, Szlovákia esetében sem volt egyértelmű, hogy a reciprocitás megvalósulását hogyan kívánták megállapítani és szankcionálni.¹⁰⁹

1940 augusztusától, amikor a népcsoportegyezménnyel Magyarországon is életbe lépett a népcsoportjog elve, és a magyarországi német kisebbség ügye azzal fenyegetett, hogy kicsúszik a magyar ellenőrzés alól, és elérhető közelségbe kerül annak a veszélye, hogy ez a csoport kvázi államot alkosson az államban, világossá vált, hogy az újabb revíziós sikerek (Észak-Erdély visszaadása) miatt elfogadott államközi kényszerszabályozás ellen más eszközökkel kell küzdeni. Ez a helyzet közvetlen alkalmat adott a magyar nézetek ismertetésére.

A legátfogóbb elemzést a Debreceni Kisebbségi Intézet vezetője, *Flachbarth Ernő*, a Debreceni Egyetem kisebbségi jogi professzora¹¹⁰ adta a pécsi intézet Kisebbségi Körlevél című folyóiratában A bécsi német-magyar jegyzőkönyv címmel.¹¹¹ *Flachbarth* mindenekelőtt azzal érvelt, hogy a bécsi szerződés és más hasonló szerződések „a kétoldali kisebbségi szerződések ama típusához tartoznak, amelyekben csak az egyik szerződő fél – a szóban forgó esetekben Magyarország (...) –, vállal nemzetközi jogi kötelezettségeket, a másik fél nemzetiségéhez tartozó polgárai javára.”¹¹² Ez abban is megnyilvánult, hogy a birodalomban élő magyarok nem élveztek egyenjogúságot, sőt iskoláikat és szervezeteiket is megszüntették.¹¹³

Érdekes körülmény volt, hogy a népcsoport-egyezmény egy államközi, tehát nemzetközi szerződés volt, amelyben a jogalany a két állam – azaz Magyarország és Németország – voltak, de nem a német kisebbség és annak tagjai. Ebből következett – hogy a szerződésben vállalt kötelezettségek és jogok a két szerződő felet terheltek.¹¹⁴ *Flachbarth* határozottan elutasította a bécsi szerződés azon értelmezését, amely szerint a magyarországi német népcsoport kollektívumként, közjogi értelemben vett jogi személyként kapott jogokat. Hangsúlyozta, hogy a bécsi egyezmény szó szerint nem a népcsoport jogairól, hanem a népcsoport-hoz tartozó egyének jogairól szólt; a

¹⁰⁹ N. N., Kisebbségi sors 38.

¹¹⁰ *Flachbarth* felvidéki magyar családból származott. Hosszú ideig a Miniszterelnöki Hivatal nemzetiségi főosztályának vezető tisztviselője volt. 1949-ben átvette a pécsi nemzetközi jogi tanszéket, amelyet 1955-ben bekövetkezett haláláig vezetett. CSAPÓ, Faluhelyi Ferenc, a nemzetközi jog első pécsi professzora 188–189.; GÁL, Flachbarth Ernő, a tudós és professzor 84–90.; GÁL, Falchbarth Ernő emlékezete 52–58.

¹¹¹ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 131–155.

¹¹² FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 134.

¹¹³ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 134.

¹¹⁴ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 134–136.

magyar kormány a bécsi egyezmény megkötésével nem tért el az általa mindig is képviselt elvtől, hogy az állampolgárság kérdését egyéni alapon szabályozza, ezért nem volt indokolt a bécsi egyezmény alapján a magyarországi népcsoport jogaira igényt támasztani. A magyarországi német etnikum tagjai tehát nemzetközi bíróság előtt sem érvényesíthették jogaikat, joggal való visszaélés esetén nem indíthattak erre irányuló keresetet, csak Németország követelhetette jogaikat Magyarországtól. Így a magyarországi német népcsoport tagjainak jogai és kötelezettségei kizárólag a Magyarországon hatályos jogszabályokból következtek.¹¹⁵

Flachbarth a továbbiakban kifejtette, hogy a magukat nem németnek nevező német anyanyelvűek nem tekinthetők a német népcsoport tagjainak, és hogy a német nemzetiszocialista világnézet szabad kifejezésének joga az így értelmezett német népcsoport tagjaira korlátozódik. Vagyis a szubjektív hitvallástól nem lehetett eltekinteni, de még ezt is tovább korlátozták azzal, hogy a *Volksbund* a népcsoport melletti szubjektív hitvallást indoklás nélkül elutasíthatta.¹¹⁶

Ezt követően hangsúlyozta, hogy a népcsoport tagjai csak a magyar jog, különösen az egyesületekről és gyülekezetekről szóló magyar törvények keretei között szerveződhetnek és alapíthattak egyesületeket; a *Volksbund*nak a magyar egyesületi törvény rendelkezései szerint kellett működnie, és a népcsoport tagjai gazdasági téren is csak a vonatkozó általános magyar jogszabályok keretei között szerveződhetnek. A német népcsoport tagjaival szemben – akárcsak más nemzetiségek tagjaival szemben – a diszkrimináció (nemzetiség, kultúra, nyelv, vallás, foglalkozás stb.) tilalmát Magyarország már a békeszerződés óta teljesítette. *Flachbarth* a továbbiakban nem nyilatkozott arról, hogy ez a gyakorlatban mennyire valósult meg.¹¹⁷

A viszonylag gyorsan és nem alaposan kidolgozott szerződés sok mindent homályosan szabályozott, ami egy idő után felvetette egy második szerződés szükségességét, amelyet azonban soha nem kötöttek meg. *Flachbarth* ebben a homályosságban még nagyobb mozgásteret látott Magyarország számára.

A következő kényes kérdés a szerződésnek a német nemzetiségi köztisztviselőkre vonatkozó része volt, mely szerinte nem adott jogot a német területi önkormányzatra az oktatási önkormányzatra sem. A köztisztviselők kinevezésénél és az önkormányzatok összetételénél a jegyzőkönyv a német lakosság arányának tiszteletben tartását írta elő. Ez azonban csak akkor volt lehetséges, ha egy hivatalba vagy testületbe valaki kinevezés útján került; a választások esetében ezt kizárt volt, különben nemzetiségi kúriákat kellett volna létrehozni és a választásokat a kúriák szerint megtartani, amit azonban a szerződés nem szabályozott.¹¹⁸

Hasonlóan homályos volt a szabályozás, miszerint „a népi német hivatalnokok kiváltképpen a német népi települési területeken működő hatóságoknál s a följük rendelt központi hatóságoknál alkalmazandók.” Itt egyrészt nem volt világos, hogy mit kell településterületen érteni, hogy ez azonos-e a nyelvterülettel. *Flachbarth* csak a nyugat-magyarországi területeket (Moson, Sopron, Vas) nevezte német nyelvterületnek, mivel ott a lakosság többsége németül beszélt – ami valójában nem felelt meg a valóságnak –, míg a Sváb Törökország vagy a budai hegyvidék területeit csak szórványterületként fogta fel. A német többségű járásokban a németek alkalmazása a gyakorlatban is biztosítható volt, akárcsak a följük rendelt személyek esetében. Az arányok kiszámításakor

¹¹⁵ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 135.

¹¹⁶ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 137–138.

¹¹⁷ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 139–140.

¹¹⁸ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 141–142.

azonban csak a népcsoport tagjait lehetett figyelembe venni, nem pedig az összes német anyanyelvű személyt, ami az alkalmazás további szűkítésének lehetőségét biztosította.¹¹⁹

Flachbarth szerint a magyar állam engedélyt adott a *Volksbund*nak, hogy egyesületi jellegű iskolákat alapítson és tartson fenn, de maga az állam nem volt kötelezhető arra, hogy saját költségén olyan iskolákat alapítson és tartson fenn, amelyekben „német szellemben”¹²⁰ tanítottak. *Flachbarth* joggal hangsúlyozta, hogy nagyon nehéz meghatározni, mi a „német szellem”, ezért csak annyit tudott kijelenteni, hogy nem tudja, mi az, de azt biztosan, hogy nem azonos a magyar szellemmel. Végül abban látta a kiutat, hogy a jegyzőkönyv „a magyar államot nem állami népi német iskolák létesítésére és fenntartására kötelezi, hanem csak arra, hogy ily iskolák létesítését és fenntartását ugyanolyan feltételek mellett engedje meg, mint a nem állami magyar nyelvű tantervű iskolák létesítését és fenntartását. A magyar államtól ugyanis lehetetlenség megkövetelni – *ultra posse nemo tenetur* –, hogy saját iskoláiban német szellemben taníttasson.”¹²¹ A bécsi egyezmény német nyelvű újságokra és kiadványokra vonatkozó rendelkezése az egyenlőség elvén alapult, így a német sajtó nem mentesülhetett a magyar sajtóra vonatkozó korlátozások (sajtórendőrség és sajtóbüntető törvény, cenzúra, lapszámkorlátozás stb.) alól. Különleges jogokról tehát nem lehetett szó.¹²²

A szerződés értelmében a német nyelv használatát a hivatalos érintkezésben csak járási szinten (33%-os arányban) lehetett volna érvényesíteni, ahol a német lakosság aránya ezt indokolta; miközben egy már 1923 óta érvényben lévő rendelet ezt 20%-os százaléktól írta elő, a felsőbb szervek (megyei szervek, minisztériumok) erre nem voltak kötelesek.¹²³

A bécsi egyezmény asszimilációs záradéka *Flachbarth* szerint felesleges volt: Az asszimilációt nem lehetett kikényszeríteni – ez *contradictio in adiecto* –, az általa dicséretesnek tartott önkéntes asszimiláció pedig nem mondott ellent a bécsi egyezménynek. Értelmezése szerint a névmagyarosítási tilalom csak az államra és annak szerveire vonatkozott, a magyar társadalomra nem.¹²⁴

Ami a Németországgal való kulturális kapcsolatokat illeti, *Flachbarth* kifejtette, hogy a bécsi megállapodás csak kulturális téren engedte meg ezt a lehetőséget, politikai téren nem, ez utóbbit tehát megakadályozhatónak tartotta. Továbbá nem tiltotta a német nyelvű könyvek, újságok, folyóiratok és más, külföldön kiadott kiadványok behozatalának és terjesztésének korlátozását. Hangsúlyozta továbbá, hogy a kulturális kapcsolatokhoz való jog nem foglalja magába a német kormány azon jogát, hogy a német népcsoport vagy annak tagjai kulturális intézményeit anyagilag támogassa. A bécsi szerződéstől függetlenül ugyanis kialakult egy olyan nemzetközi gyakorlat, amely szerint az ilyen támogatás az érintett ország jóváhagyását igényelte.¹²⁵

Flachbarth különösen hangsúlyozta a népcsoport tagjainak a magyar állam iránti lojalitási kötelezettségét. Úgy érvelt, hogy nem elég mechanikusan teljesíteni az állami törvények által előírt kötelezettségeket, különösen az adófizetési és a honvédelmi kötelezettséget; a lojalitás ennél többet

¹¹⁹ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 143.

¹²⁰ HUGELMANN, Die Vereinbarungen über die deutschen Volksgruppen in Ungarn und Rumänien in geschichtlicher Bedeutung 272.

¹²¹ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 145.

¹²² FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 145.

¹²³ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 146.

¹²⁴ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 148.

¹²⁵ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 149.

jelent: „bennecseng a hűség és odaadás érzelmi attitűdje is”. A lojalitás „más állam érdekeinek a hazai érdekei fölé helyezését, vagy éppenséggel egy más államtól és annak szerveitől utasítások elfogadását vagy azok teljesítését kizárja még akkor is, ha azt a hazai büntetőjog nem tiltja”. Vagyis a bécsi egyezmény által a német népcsoport tagjainak biztosított jogokat nem lehet az állam iránti lojalitás rovására gyakorolni. Flachbarth ezzel a *Volksbund* életét érintette, feltételezte a szervezkedésben vagy a Németországgal való kapcsolattartásban a jogokkal való visszaélést, amennyiben azok a politikai szférára is kiterjedtek, amit a bécsi egyezmény nem engedett meg. De tovább ment: kifejtette, hogy a Németországgal való kulturális érintkezés ürügyén folytatott államellenes tevékenységet nemcsak a magyar állam büntetheti, hanem a bécsi egyezmény által biztosított jogokat is meg lehet vonni azoktól, akik visszaélnék velük, sőt, így a lojalitással való visszaélést meg lehet akadályozni.¹²⁶

Flachbarth hozzászólása azzal zárult, hogy rámutatott, az államok – kevés kivételtől eltekintve – a nemzetközi jog hatálya alá tartoznak, de a nemzetiségek soha; kijelentette, hogy a Német Birodalom csak a magyar kormányt vonhatja felelősségre a bécsi egyezmény teljesítéséért, de a magyarországi német kisebbséget nem. Ebből azonban nem következett, hogy Németország a bécsi egyezmény alapján védőjogot szerzett volna a magyarországi németek felett, és hogy azok a védelem alanyai lennének. Elutasította a német népcsoportjog képviselőinek azt a nézetét, hogy a népi németek, köztük a magyarországiak is, „a német birodalmi eszme hordozói” lennének, vagy hogy ők, egy kettős hatalomnak, a magyar államnak és a Német Birodalomnak lennének alárendelve, és ez utóbbi lenne az elsődleges fontosságú. A bécsi egyezmény, mint minden nemzetközi szerződés, csak korlátozta a szuverenitást, de nem szüntette meg; az ország német származású polgárai továbbra is a magyar állam kizárólagos fennhatósága (*suprema potestas*) alatt maradtak.¹²⁷

Flachbarth egy évvel később hasonló alapossággal vizsgálta a német-román népcsoport-egyezményt is.¹²⁸ A magyar megállapodáshoz hasonlóan igyekezett minden rendelkezést jogilag átvizsgálni és rámutatni a lehetséges következményekre. Értelmezésének fontos pontja volt, hogy a román jegyzőkönyv sok mindent rövidebben szabályozott és Románia felé enyhébb kötelezettségeket határozott meg, amit abból lehetett levezetni, hogy az itteni német népcsoport hosszú időn keresztül kedvezőbb jogi helyzetben volt, mint a magyarországi németek, amit vitatott és cáfolt. Miközben már a jogi szabályozásban sem látott előnyt, éles szemmel figyelte a még siralmasabb alkalmazási gyakorlatot: „Ellenkezőleg, a magyarországi németiség nemcsak jogi, hanem tényleges helyzete is magasan felette áll a romániaiainak.”¹²⁹ A román megállapodás azonban sokat visszavezetett az 1918-as gyulafehérvári határozatokra, amivel Flachbarthnak mégis el kellett ismernie, hogy a megállapodás „német iskolaiügyi és kulturális, továbbá közigazgatási és igazságügyi autonómiát” jelent, és hogy a romániai németek arányosan képviseltették magukat a parlamentben, a minisztériumokban és a közigazgatási szervekben is.¹³⁰

¹²⁶ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 149–150.

¹²⁷ FLACHBARTH, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv 153–155.

¹²⁸ FLACHBARTH, A bécsi német-román jegyzőkönyv 3–26.

¹²⁹ FLACHBARTH, A bécsi német-román jegyzőkönyv 4.

¹³⁰ FLACHBARTH, A bécsi német-román jegyzőkönyv 9.

5. Következtetés

Az I. világháborút követő kisebbségvédelem nemzetközivé válása Magyarország esetében látható változást hozott. Egyrészt a jövőben már nem intézhette kizárólagossággal saját etnopolitikáját – bár annak negatív hatásai már 1918 előtt is nemzetközi felháborodást váltottak ki, és ezzel bizonyos nyomás nehezedett rá –, másrészt etnopolitikai téren is kifelé kellett tekintenie, hiszen az új határok miatt magyarok milliói kerültek kisebbségi helyzetbe. Bár a Népszövetség keretein belüli kisebbségvédelmi mechanizmus hatékonyabb védelmet ígért, a hazai kisebbségekkel szemben is olyan kötelezettségeket rótt Magyarországra, amelyek akadályozták további homogenizációs törekvéseit.

Így Magyarország üdvözölt minden olyan kritikát vagy változtatási javaslatot, amely a magyar mozgásteret bővítette. Így volt ez a német népcsoportelmélet esetében is, amelyet Magyarországon egyrészt azért üdvözöltek, mert új alapot ígért a határon túli magyarság pártfogásához, másrészt viszont elutasították az őshonos csoportokra való alkalmazását – elsősorban az érintett magyarországi németek körében –, *Teleki Pálnak* a korszakon átívelő háromféle kisebbségtípusról szóló tézisért tartva irányadónak. Minden magyarországi megnyilvánulásban a két koncepció közötti egyensúlyozás érződött, mindannak az élénk üdvözlése, ami a magyar célok szempontjából használható volt, ugyanakkor annak elvetése, ami káros hatású lehetett.

Az új német koncepcióra adott reakciók és válaszok a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetében összpontosultak, amelynek állásfoglalása jogi aprólékossággal reagált a népcsoportjog kihívására. Amikor az 1940-es népcsoportegyezménnyel már nem lehetett tovább halogatni az elv magyarországi alkalmazását, a jogi érvelés hasznos alapot szolgáltatott e kötelező szerződés megkerülésére, gyakorlati alkalmazásának szabotálására, ami némely tekintetben valóban meg is történt. Ám a szerződéssel a magyar szuverenitás súlyosan csorbult, és a *Volksbund* valóban állam lett az államban, ami elsősorban a gazdasági szférában mutatkozott meg. Végül is a Németország nem érte el a németek teljes alárendelését, mint Szlovákiában, Horvátországban vagy Szerbiában, ahol nemcsak a német népcsoportok, hanem maguk az államok is teljes függőségben cselekedtek Berlintől, minthogy létrejöttük is Németország kegyéből valósult meg.

Ezt a fajta elkülönülést és elidegenedést Magyarországon mindig is próbálták akadályozni. A magyar kormányzatok ezt azonban soha nem az állampolgárait megkülönböztetés nélkül óvó szereplő pozíciójából tették, amely révén meg akarták kímélni az I. világháború utáni történések miatt lelkileg és sok más szempontból érzékeny többségi társadalommal való konfrontálódástól és a kiszakadástól, ennek hosszú távú következményeitől, hanem azért, mert ez a fejlődés akadályozta a németiségnek mint egyetlen jelentősebb kisebbségnek a teljes beolvasztását megcélzó etnopolitikai törekvéseit. Ezt támasztja alá az a körülmény is, hogy amikor ezt felsőbb érdekek megkövetelték, a magyar elit gond nélkül szolgáltatta ki e csoportot, hagyta, hogy SS-toborzás révén a frontra – tulajdonképpen a halálba – menjenek, hagyta, hogy gazdasági erejüket a Birodalom kihasználja. Mindezt éppen a népcsoportjog alkalmazása tett lehetővé a népcsoportegyezmény eredményeként.

Felhasznált források

- A 4800/1923. M. E. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtására, 110478/1923 VIII. a. VKM-rendelet a nemzetiségi iskolákról. In: BALOGH Sándor – SIPOS Levente (szerk.): A magyar állam és a nemzetiségek 1848-1993. Budapest 2002, 57. és 58. dokumentum.
- Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója I–XVII. Budapest 1920–1922
- Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának naplója II. Budapest 1928

Felhasznált irodalom

- A Pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének működése. A M. Kir. belügyminiszter által rendezett VI. közigazgatási továbbképző tanfolyamon előadta Faluhelyi Ferenc [1940]. Különlenyomat. Budapest 1941
- ABLONCZY Balázs (szerk.): Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek. Budapest 2000
- ABLONCZY Balázs: Teleki Pál nemzetéről és társadalomról – a visszacsatolások előtt és után. In: FEDINEC Csilla (szerk.): Nemzet a társadalomban. Budapest 2004, 151–172.
- ALBRECHT Ferenc: Tradicionális, önkéntes és kényszerkisebbségek. (Egy érdekes eszmecsere), Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle az erdélyi nép számára, 1931/11 sz. 222–228.
- ALBRECHT, Timo Marcel: Das deutsch-ungarische Volksgruppenabkommen von 1940 als Ausdruck des NS-Volksgruppenrechts. Diké, 2021/2. sz. 67–95.
- BARTSCH, Sebastian: Erfolge im Schatten des Scheiterns – Das Minderheitenschutzverfahren des Völkerbundes. In: MOHR, Manfred (szerk.): Friedenssichernde Aspekte des Minderheitenschutzes in der Ära des Völkerbundes und der Vereinten Nationen in Europa. Berlin 1996, 67–81.
- BÉDI Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet (1936–1949). Pécs 1994
- BÉDI Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről. Jura. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja, 2004/1. sz. 18–31.
- BÉDI Imre: Dr. Faluhelyi Ferenc és a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Dr. Faluhelyi Ferenc tudományos, oktatói és tudományos-szervező munkássága. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata. Pécs 1987
- BENKE József: Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai. Pécs 1998
- BEYER, Hans Joachim: Fragen der Umvolkung. Stuttgart 1937
- BLEYER, Jakob: Minderheitenkategorien und Minderheitenschutz. Sonntagsblatt, 1931. április 12. 1–2.
- BLEYER, Jakob: Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten. Pester Lloyd – Morgenblatt, 1931. február 21. 2–3.
- BOEHM, Max Hildebert: Das eigenständige Volk. Volkstheoretische Grundlagen der Ethnopolitik und Geisteswissenschaften. Göttingen 1932
- BOEHM, Max Hildebert: Volkstheorie und Volkstumspolitik der Gegenwart. Berlin 1935
- CARSTOCEA, Raul: European history of minority relations. In: MALLOY, Tove H. (szerk.): Minority Issues in Europe: Rights, Concepts, Policy. Berlin 2013, 31–35.
- COUNT TELEKI, Paul: The Evolution of Hungary and its Place in European History. New York 1923
- CSAPÓ Zsuzsanna: Faluhelyi Ferenc, a nemzetközi jog első pécsi professzora. In: KAJTÁR István (szerk.): Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008). Antológia. Pécs 2008, 179–194.
- EFENDI, Mehemed Emin (LICHTENSTAEDTER, Sigfried): Kultur und Humanität. Völkerpsychologische und politische Untersuchungen. Würzburg 1897
- EFENDI, Mehemed Emin (LICHTENSTAEDTER, Sigfried): Natur und Kultur. Ein psychologisch-ethischer Versuch. Leipzig 1909
- EILER Ferenc: A kisebbségek kategorizálásának kísérlete mint politikai fegyver a magyar-német kapcsolatokban (1930–1931). Regio, 2017/1. sz. 41–71.
- EILER Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In: FEDINEC Csilla (szerk.): Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Budapest 2002, 37–63.

- EILER Ferenc: Nemzeti kisebbségek és az állammal szembeni lojalitás a két világháború között. (Elvek és gyakorlat az Európai Nemzetiségi Kongresszus tevékenységében 1925-1938). In: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László (szerk.): Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Budapest 2005, 207–222.
- EILER Ferenc: Kisebbségvédelem és revízió. Magyar részvétel az Európai Nemzetiségi Kongresszuson 1925-1939. Budapest 2007
- EILER Ferenc: The Congress of European Nationalities and the International Protection of Minority Rights, 1925–1938. In: BÍRÓ Anna-Mária (szerk.): Populism, Memory and Minority Rights. Central and Eastern European Issues in Global Perspective. Leiden, Boston 2018, 235–282.
- FALUHELYI Ferenc: A magyarországi nemzetiségi kérdés jellege és megoldása. Kisebbségi Körlevél 1942/4. sz. 199–210.
- FALUHELYI Ferenc: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet munkája. Pannónia, 1939/2. sz. 204–208. Különlenyomatkén, <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/33901/faluhelyi-PEKI-munkaja-1939.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (2023. 08. 03.)
- FALUHELYI Ferenc: Kisebbség vagy népcsoport? I., Kisebbségi körlevél, 1937/2. sz. 1.
- FALUHELYI Ferenc: Néhány szó Pán-Európáról. Budapesti Hírlap, 1926/195. sz. 2.
- FALUHELYI Ferenc: Pécs szellemi élete. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, XIV. 20. A mai Pécs szellemi élete. (én.)
- FALUHELYI Ferenc – REGŐS Ferenc, A fasiszta államrendszerről tartott magyar-olasz tanulmányi ankét iratai, https://dlib.ogyk.hu/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=1662442.xml&dvs=1712605472027~424&locale=hu_HU&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=4&divType=&usePid1=true&usePid2=true (2024. 12. 12.)
- FALUHELYI Ferenc: G. A. Walz Neue Grundlagen des Volksgruppenrechts című munkájáról. Kisebbségi Körlevél, 1940/5. sz. 43–45.
- FLACHBARTH Ernő, A bécsi német-magyar jegyzőkönyv. Kisebbségi Körlevél, 1943/3. sz. 131–155.
- FLACHBARTH Ernő: A bécsi német-román jegyzőkönyv. Kisebbségi Körlevél, 1944/1. sz. 3–26.
- GÁL Gyula: Flachbarth Ernő emlékezete. Miskolc Journal of International Law/Miskolci Nemzetközi Jogi Közlemények 2005/2. sz. 52–58.
- GÁL Gyula: Flachbarth Ernő, a tudós és professzor. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja, 2000/1-2. sz. 84–90.
- GOTTHARD, Axel: Der Augsburger Religionsfrieden. Münster 2004
- GRAF TELEKI, Paul: Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten. Pester Lloyd – Morgenblatt, 1931. február 18. 1–2.
- GRATZ, Gustav: Die Assimilationsbestrebungen. (Rede gehalten in der Jahresversammlung des U. D. V. am 20. August 1929). In: GRATZ, Gustav: Deutschungarische Probleme. Budapest 1938, 115–126.
- GRATZ, Gustav: Minderheitsfrage und Minderheitsrecht. Pester Lloyd – Morgenblatt, 1931. február 20. 2–3.
- GÜNDISCH, Konrad: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. München 2005
- GÜTERMANN, Christoph: Das Minderheitenschutzverfahren des Völkerbundes. Berlin 1979
- GYÁNI Gábor: A nacionalizmus és az Európa-kép változásai Magyarországon a 19-20. században. Történelmi Szemle, 2007/4. sz. 477–487.
- HELBIG, Herbert – WEINREICH, Lorenz (szerk.): Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter, Teil 2: Schlesien, Polen, Böhmen-Mähren, Österreich, Ungarn-Siebenbürgen. Darmstadt 1970
- HERCZEG Géza: Dr. Faluhelyi Ferenc nemzetközi jogtudományi munkásságáról. In: ÁDÁM Antal (szerk.): Dr. Faluhelyi Ferenc tudományos, oktatói és tudományos-szervezői munkássága. Pécs 1987, 7–12.
- HÖXTER, Werner: Bevölkerungsaustausch als Institut des Völkerrechts. Leipzig 1932
- HUGELMANN, Karl Gottfried: Die Vereinbarungen über die deutschen Volksgruppen in Ungarn und Rumänien in geschichtlicher Bedeutung. Zeitschrift für osteuropäisches Recht. Neue Folge, 1942/5–6. sz. 255–277.
- HUGELMANN, Karl Gottfried: Volk und Staat im Wandel deutschen Schicksals. Essen 1940
- ISBERT, Otto A.: Volksboden und Nachbarschaft der Deutschen in Europa. Berlin 1937
- J. NAGY László: A Páneurópa-mozgalom magyarországi fogadtatása. Valóság, 1999/7. sz. 65–86.
- JACKSON PREECE, Jennifer: National minorities and the European Nation-States System. Oxford 1998

- JAECKEL, Liv: Der Minderheitenschutz im Völkerrecht – ein System im Werden. In: KROLL, Frank Lothar – NIEDOBITEK, Matthias (szerk.): Vertreibung und Minderheitenschutz in Europa. Berlin 2005, 149–198.
- KEREPESZKY Róbert: A politikai és társadalmi élet határán. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban. In: GEBEI Sándor – BERTÉNYI Iván ifj. – RAINER M. János (szerk.): „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger 2011, 373–388.
- KEREPESZKY Róbert: Balkanológiai program a Debreceni Egyetemen a 20. század első felében. Történeti Tanulmányok. Debrecen 2005, 229–253.
- KLAUSS, Herbert: Nationalsozialistisches Volksgruppenrecht. Würzburg 1937
- KLEIN, Eckart: Konzeption und Durchsetzung des Minderheitenschutzes. In: BLUMENWITZ, Dieter – MANGOLDT, Hans von (szerk.): Neubestätigung und Weiterentwicklung von Menschenrechten und Volksgruppenrechten in Mitteleuropa. Köln 1991
- KOVÁCS Alajos: A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Budapest 1936
- KÖBLER, Gerhard: Deutschsprachige Rechtslehrer im Jahre 1932. ZIER, 2011/1. sz. <https://koeblergerhard.de/ZIER-HP/ZIER-HP-01-2011/AAAKoeblerGerhardDeutschsprachigeRechtslehrer1932.htm> (2023. 08. 04.)
- KRÜGER, Peter: Die Außenpolitik der Republik von Weimar. Darmstadt 1985
- KUGELMANN, Dieter: Minderheitenschutz als Menschenrechtsschutz. Die Zuordnung von kollektiver und individueller Gehalte des Minderheitenschutzes. Archiv des Völkerrechts, 2001/3. sz. 233–267.
- LADAS, Stephen P.: The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey. New York 1932
- LICHTENSTAEDTER, Sigfried: Nationalitätsprinzip und Bevölkerungsaustausch. Dresden 1917
- LUTHER, Rudolf: Blau oder braun? Der Volksbund für das Deutschtum im Ausland (VDA) im NS-Staat 1933–1937. Neumünster 1999
- LUTHER, Tammo: Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslanddeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten. Stuttgart 2004
- MANTEL, Peter: Betriebswirtschaftslehre und Nationalsozialismus. Eine institutions- und personengeschichtliche Studie. Wiesbaden 2009
- MARSINA, Richard (szerk.): Codex diplomaticus necnon epistolaris Slovaciae, 1. kötet. Bratislava 1971
- MENGIN, Ernst (szerk.): Das Edikt von Nantes – Das Edikt von Fontainebleau. Flensburg 1963
- MONTANDON, George: Frontières nationales. Détermination objective de la condition primordiale nécessaire à l'obtention d'une paix durable. Lausanne 1915
- NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára. Budapest 1928
- NAGY Iván: Az európai kisebbségi intézetek. A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Intézetének kiadványai, 1929/10. sz. 1–41.
- NAGY Iván: Magyar Kisebbségi Intézet. Magyar Szemle 1930/8. sz. 215–221.
- N. N.: A hágai Kisebbségjogi Intézet új magyar tagja. Nemzeti Újság, 1933/15. sz. 19.
- N. N.: A Revíziós Liga mohácsi zászlóbontása. Dunavidék, 1933/27. sz. 2.
- N. N.: Pécsi egyetemi tanár Göttingában, Új Magyarország, 1938/9. sz. 8.
- N. N.: Donaueuropa. Függetlenség, 1941/9. sz. 2.
- N.N.: Faluhelyi professzor a Pécsi Kisebbségi Intézet munkájáról. Nemzeti Újság, 1940/187. sz. 12.
- N. N.: Kisebbségi sors. Szlovákia, Kisebbségvédelem, 1939/4–5. sz. 37–43.
- N. N.: Magyar egyetemi tanár előadása Németországban. Új Nemzedék, 1938/242. sz. 2.
- N. N.: Magyar jogtanár előadásai egy német egyetemen. Új Nemzedék, 1936/94. sz. 7.
- OROSZ László: „Az erkölcsi tényezők működése minden cselekvés lényege.” Teleki Pál és a nemzetiségi kérdés. In: Veritas évkönyv 2016, Budapest 2016, 205–226.
- ÖRVÉNYESI Richárd: Kisebbség vagy népcsoport? II., Kisebbségi körlevél, 1937/2. sz. 1–2.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani – PAPSONOVÁ, Mária: Das Recht der Spis/Zips. Oulu 1992
- POLZOVICS Iván: Népi elv és népi önrendelkezés. Budapest 1939
- Prohászka Ottokár beszéde a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: FAZEKAS Csaba (szerk.): Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. Cikk, interjú, beszédek. Miskolc 2019, 117–120.
- RASCHHOFFER, Hermann: Hauptprobleme des Nationalitätenrechts. Stuttgart 1931

- RASCHHOFFER, Hermann: Nationalität als Wesen und Rechtsbegriff. Berlin 1936
- RÜHLMANN, Paul – JUNCKERSTORFF, Kurt: Das Schulrecht der deutschen Minderheiten in Europa. Ausschuss für Minderheitenrecht. Berlin 1926
- SALZBORN, Samuel: Ethnisierung der Politik. Theorie und Geschichte des Volksgruppenrechts in Europa. Frankfurt a. M. – New York 2005
- SALZBORN, Samuel: Minderheitenkonflikte in Europa. Historische Entwicklung, aktuelle Kontroversen und Lösungsstrategien. In: SALZBORN, Samuel (szerk.): Minderheitenkonflikte in Europa. Fallbeispiele und Lösungsansätze. Innsbruck 2006, 7–18.
- SALZBORN, Samuel: Zwischen Volksgruppentheorie, Völkerrechtslehre und Volkstumskampf. Hermann Raschhofer als Vordenker eines völkischen Minderheitenrechts. Sozial Geschichte, 2006/3. sz. 29–52.
- SCHMITT, Carl: Der neue Raumbegriff in der Rechtswissenschaft, Raumforschung und Raumordnung. Heidelberg 1940
- SCHMITT, Carl: Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte. Berlin – Leipzig – Wien 1941
- SCHOT, Bastian: Nation oder Staat? Deutschland und der Minderheitenschutz. Zur Völkerbundspolitik der Stresemann-Ära. Marburg/Lahn 1988
- SCHUMANN, Eva: Zwischenstaatliche Zusammenarbeit der Rechtswahrer – Transferprozesse und Interaktionen zwischen Juristen des NS-Regimes und Ungarns. In: SCHUMANN, Eva – HERGER Cs. Eszter (szerk.): Nationalsozialismus transnational. Rechts- und Ideologietransfer insbesondere zwischen dem „Dritten Reich“ und Ungarn. Göttingen 2024, 79–196.
- SCHWARTZ, Michael: Ethnische „Säuberungen“ der Moderne. Globale Wechselwirkungen nationalistischer und rassistischer Gewaltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert. München 2013
- SEEWANN, Gerhard: Grenzüberschreitender Minderheitenschutz 1919–1941: Patronagestaat Deutschland, Heimatstaat Ungarn und der Völkerbund. In: DÁCZ, Enikő (szerk.), Minderheitenfragen in Ungarn und in den Nachbarländern im 20. und 21. Jahrhundert. Baden-Baden 2013, 121–147.
- SEEWANN, Gerhard: Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze. Budapest 2000
- SPANNENBERGER, Norbert: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler. München 1999
- SUNDHAUSSEN, Holm: Ethnische Säuberung. In: BRANDES, Detlef – SUNDHAUSSEN, Holm – TROEBST, Stefan (szerk.): Lexikon der Vertreibungen. Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts. Wien – Köln 2010, 229–234.
- SZABÓ Pál (szerk.): A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs 1940
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: A kisebbségvédelem jogi intézményrendszere a 20. században. Budapest 2003
- SZITA László: Nemzetiségi (kisebbségi) kutatások és a hallgatók bekapcsolása a tudományos munkába a két háború közötti Erzsébet Tudományegyetemen. „... publikációból boldogult a kutatást támogató tevékenység”. Baranyai Művelődés, 1981/3. sz. 75–81.
- SZÚCS György: A Volksbund és a magyarországi németiség elmúlt esztendeje. Válasz a Volksboténak. Kisebbségi Körlevél, 1940/3. sz. 29–33.
- SZÚCS György: Német vélemény a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetéről. Kisebbségi Körlevél, 1940/4. sz. 45–46.
- TELEKI Pál: Időszerű nemzetközi kérdések a politikai földrajz megvilágításában. In: TELEKI Pál (szerk.): Európaról és Magyarországról. Budapest 1934
- THER, Philipp: Die dunkle Seite der Nationalstaaten. Ethnische Säuberungen im modernen Europa. Göttingen 2011
- TILKOVSKY Lóránt: Németország és a magyarországi német kisebbség 1921–1924. Századok, 1978/1. sz. 3–48.
- TILKOVSKY Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941). Budapest 1967
- VITÁRI Zsolt: Minderheitenrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und dessen Anwendung im Alltag am Beispiel der Ungarndeutschen. Diké, 2019/2. sz. 118–144.
- WALZ, Gustav Adolf: Neue Grundlagen des Volksgruppenrechts. Berlin – Leipzig – Wien 1940
- WALZ, Gustav Adolf: Neue Grundlagen des Volksgruppenrechts. Közigazdasági Irodalmi Szemle 1940/2. sz. 36.; Közigazgatástudomány 1941/7. sz. 287–290.
- WEBER, Hermann: Der Minderheitenschutz des Völkerbundes. In: MOHR, Manfred (szerk.): Friedenssichernde Aspekte des Minderheitenschutzes in der Ära des Völkerbundes und der Vereinten Nationen in Europa. Berlin 1996, 3–22.

- WEINHOLD, Rudolf: Überlegungen zum Problem der Identität am Beispiel der Ungarndeutschen. In: EPERJESSY Ernő
– KRUPA András – UJVÁRY Zoltán (szerk.): Nemzetiség – identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi
Nemzetiségkutató konferencia előadásai. Békéscsaba – Debrecen 1991, 457–461.
- WESTPHAL, Siegrid: Der Westfälische Frieden. München 2015